

INDIVIDUUMKÖZPONTÚ VILÁGKÉP – TÁRSADALOMKÖZPONTÚ VILÁGKÉP*

(Az Ady-revizíós vita)

Egy ellenszenv története

1929. július 29-én jelent meg *A toll* című hetilapban az a Kosztolányi-cikk, amely a két háború közti időszak legerőteljesebb, mindmáig elható, újból meg újból feléledő, nemcsak az irodalomtörténetet, de a napi kritikát is foglalkoztató vitájának létrehozója volt: megíródott *Az írástudatlanok árulása*, „különvélemény Ady Endréről”. Mint „Ady-revizíós vita” ment be az irodalomtörténeti köztudatba ez a polémia, jelezve, hogy a költő épp csak kialakulni kezdődő kultuszának, irodalomtörténeti helyének megkérdőjelezése volt a vita lényegi tartalma. De ezen túlmenően (éppúgy mint az Ady–Babits közötti kezdeti, korai ellenérzésen, rejtett, áttételes polémián át) felfakadt rajta keresztül egy, a század eleji haladó irodalmon belüli, mélyen kísértő, esztétikai-világképbeli nézeteltérés is. Éppen ezért szükséges foglalkozni vele. A reprezentatív egyéniségek közti polémia a történelem mozgástörvényeinek s az egyes korokra jellemző tipikus magatartásformáknak, ízlés-, érték- és normarendszereknek is tudatosítója. Ezek semmibe vevése – mint Adorno írta – „gyenge szemek ismérve”. Érzéketlenséget jelent a történelem lényege, a sajátos, az egyéni, a külön törvényű tendenciák iránt. Egy napi politikai jellegű aggály, a dogmatikus leszűkítéstől, kirekesztéstől – egyirányúságtól – való félelem nem teheti zárójelbe a nagyok közötti ellentéteket, főleg akkor nem, ha oly mélyen megalapozottak s hosszantartók ezek, mint Kosztolányi s Ady esetében voltak.

Mert ha, mint visszaemlékezett rá,¹ egyetlen éjszaka, szinte egy ültében írta is meg Kosztolányi a maga vitairatát: *Az írástudatlanok árulását*, majd 25 évig készült az benne. A fiatalkori legjobb barátának, Babits Mihálynak szavait idézve: „sose szerette, de lassan gyűlt fel benne a szenvedély, mely bátorságot adott ezt nyíltan bevallani”.² Mint a Babits–Kosztolányi–Juhász Gyula levelezés tanús-

*Az Ady-revizíós vita gazdag, sokrétű irodalmából a maguk adataival, illetve egyetértést vagy ellentmondást kiváltó megállapításaikkal kiváltképp elősegítették a tárgyi-ténybeli tisztázást és a problémák elvi-elméleti továbbgondolását a következő munkák: BÖLÖNI György *Az igazi Ady*. Bp. 1974. 550–573.; FÖLDESSY Gyula, *Ady értékelése az új versek megjelenésétől máig*. Kosztolányi és Babits szerepe az Ady-problémában. Bp. 1939.; HELLER Ágnes, *Az erkölcsi normák felbomlása*. Bp. 1957. 53–59.; ILLYÉS Gyula, *Kortársak*. in I. Gy.: *Iránytűvel*. 1. köt. Bp. 1975. 377–386.; uő. *Kosztolányiról*. Üzenet (Szabadka), 1975. 2–3. sz. 77–86.; KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi*. Bp. 1979. 348–406.; uő. *Az a bizonyos „különvélemény”*. Élet és Irodalom. 1976. aug. 14.; NAGY Sz. Péter, *A Toll (1929–1938)*. ItK. 1978. 4. sz. 448–452.; RÉVAI József, *Válogatott irodalmi tanulmányok*. Bp. 1960. 220–233.; RÉZ Pál, *Utószó*. in KOSZTOLÁNYI Dezső, *Irók, festők, tudósok*. 2. köt. Bp. 1958. 345–371.; RÓNAVY László, *Kosztolányi Ady-revizíója és ennek irodalmi környezete*. in R. L., *Szabálytalan arcképek*. Bp. 1982. 132–166.; SEBESTYÉN Sándor, *A Bartha Miklós Társaság*. Bp. 1981. 77–89. SÖTÉR István, *Gyűrűk*. Bp. 1980. 178–180.; TASI József, *Ifjú szivekben élek*. It. 1980. 4. sz. 1030–1043.; uő., *Az 1928-as Ady-röpirat*. Magyar Könyvszemle, 1982. 3. sz. 230–247.; uő.: *Babits, Zsolt Béla, Hatvány és József Attila*. in *Mint különös hírmondó*. Tanulmányok, dokumentumok Babits Mihály születésének 100. évfordulójára. Bp. 1983. 135–147.; VAS István, *Nehéz szerelem*. Bp. 1972. 547–550.

¹KOSZTOLÁNYI Dezső, *Egy ég alatt*. Bp. 1977. 629. – Továbbiakban: KOSZTOLÁNYI, *Egy ég*

²BABITS Mihály, *Beszélgető füzetek*. 2. köt. Bp. 1980. 221.

codik róla: Ady költői feltűnésével egyidőben kezdetét vette már részéről ez a polémia. Egy ezoterekus-arisztokratikus modernség-elképzelés az Adyban feltörő, másfajta – antifeudális indulatokkal telített, plebejus, lázadó modernséget nem szívlelhetett. „A modern irodalom trónusába egy kiállhatatlan, üres pozórt ültettek, Ady Endrét” – hangoztatta már 1906-ban, az *Új Versek megjelenésekor* Babitshoz küldött levelében.³ Ellenérzése azonban a nyilvánosság előtt ekkor még nem fogalmazódott meg. Sőt, paradox módon, munka- s harcostársa lett Ady Endrének. Együtt dolgoztak előbb a *Budapesti Napló szerkesztőségében*, majd a *Nyugatnál*. Dicsérő kritikák jelentek meg a fiatal Kosztolányi tollából az Ady-kötetekről. Együttélt így nevük, egy besorolásban. Megmutatkozott viszonyukon át az induló magyar progresszió paradox helyzete. Az erős külső nyomás, az elmaradottság – az úri reakció hatalmi és erkölcsi prése – az egymástól nagyon távol állókat is egybeparancsolta. Mint minden kisebb-ségi fenyegetettségben, a felkívánczoló nézeteltéréseket a külső, többségi agresszió a tudatalattiba, a mélybe szorította. A magyar haladás a maga belső ellentéteit nem hordta ki nyíltan. Latensen a felszín alatt éltek azok csupán. A magyar szellemi fejlődés megakasztottságát, gátjait jelezve elmaradt a nyílt, teoretikus tudatosítás.

Igy volt ez az Ady–Kosztolányi ellentét esetében is. Leszorult az részben az intim szférába: baráti célozgatások, levélmegjegyzések, suttogott hírek, rosszmájúságok pletykaanyagába. A *Nyugat* körében mindenki tudta, hogy – Füst Milán szavaival szólva – „világéletében utálta” Kosztolányi Adyt.⁴ Mint Hatvany írta: „csak sunyin mosolygott, ha róla esett szó”. Dénes Zsófia szerint még a szobából is kiment, ha verseit olvasták előtte.⁵ Babits emlékezete szerint Karinthyval együtt „órák hosszat tudták gúnyolni és parodizálni”.⁶ Ahogy Szabó Dezső írta: Adyt a „háta mögött mindig a legvadabb gyűlölettel kicsinyítette”.⁷ Halasi Andor emlékezete szerint is: „Adyt folyton szidta. Nem tartotta – parnasszusi értelemben – költőnek, mert a verseiben politizált. Kötteményeit tömegükben elítélte formahibák miatt”. Indulata oly méretű volt, hogy Halasi Andornak még azt is felrótta, hogy dicsérő kritikát mert írni Ady Endréről. „Odavagy, hogy Ady szóba állt veled” – mondta megvetően.⁸

Igaz: dicsérő kritikát ő is adott közre: két ízben is a *Vér és arany*-ról. De mint Babits vélte: megalkuvás volt ez részéről.⁹ S még ezekben is értett ő ahhoz, hogy pseudo-dicséretekkel, oldalvágásokkal, ézopuzsi nyelven az adott hódolatot egyben visszavegye. Az elismerő szavak nem a költőnek: az embernek szóltak, az életet életnek, a tragikus magyarnak. Magát a művészt viszont „holmi, furcsa külsőségekben”, „bizarr eredetiségben”, „betegesen nagy költői öntudatban”, nem kellően „kiskikált verssorokban” marasztalta el, azt állítván róla, hogy „nála a poézis nem ott kezdődik, ahol az írás mestersége”.¹⁰ Kosztolányi jó stílusza volt: egy-egy finoman elhelyezett, rejtett gúnyú, vágó mondat tal mindig éreztetni tudta a fenntartásosságot, az elhatárolódást. Nem véletlenül vette – egyik Bíró Lajosnak küldött levele tanúsága szerint – sértésnek azt Ady, hogy Kiss József *A Hér*-be Kosztolányival íratott róla.¹¹ A dicsérő szavak mögött is érezte a bántani akaró riválist; a titkolt ellenfélt.

Az ézopuzsi nyelv másik formájaként az ellendicséretet tűntek fel. „Nekünk kell csinálnunk hozzá a zajt, mert a mi földünkön ma még csak a lármázókat veszik észre” – írta például Kosztolányi Juhász Gyuláról 1907-ben.¹² Az irodalmi élet akusztikájában (annak mindig különleges jelzőrendszere van az ily szűrésokra) nyilvánvaló volt, hogy Adyt kell érteni a „lármázók” néven. Számos ekkori kritikájából, glosszájából, szerkesztői üzenetéből emelhető ki egy-egy hasonló, rejtett oldalvágás, ellendicséret. Kiváltképp Babitsról szóló írásaiban voltak ezek szembeszökőek. Nemcsak egyik 1909 februári levelé-

³ Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. Bp. 1959. 109.

⁴ DÉRY Tibor, *Ítélet nincs*. Bp. 1969. 212.

⁵ HATVANY Lajos, *Irodalmi tanulmányok*. 1. köt. Bp. 1960. 29.; DÉNES Zsófia, *Élet helyett órák*. Bp. 1939. 40.

⁶ BABITS Mihály, *Beszélgető füzetek*. 2. köt. Bp. 1980. 247.

⁷ SZABÓ Dezső, *Képes Krónika*, 1920. nov. 16.

⁸ HALASI Andor, *Évek Kosztolányival*. Látóhatár. 1969. 1–2. sz. 189.

⁹ BABITS i. m. 225.

¹⁰ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 199., 202–203.

¹¹ ADY Endre, *Levelek*. 1. köt. Bp. 1983. 286.

¹² KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 381.

ben írta neki: „Az egész fiatal Magyarország tereád tekint. (Hol van Ady?)”¹³ nevet nem említve, de kritikáiban is ott élt ez a szembeállító ellenmagasztalás. A tőle és barátjától, Karinthy Frigyesztől már a tízes évek első felében felfedezett és igenelt új, huszadik századi líratípust, melyet ő *tiszta lírának*, Karinthy (Füst Milánról írva) pedig *objektív lírának* nevezett,¹⁴ félreérthetetlenül a „parasztköltészeként” aposztrófált Ady-féle életes lírával állította szembe. „Kedves korlátozott emberek papoják – írta –, hogy csak mondj ki, ami szíveden fekszik, azon melegében . . . vedd ki érzéseid piszkosan, véresen”. Ezzel a „hazug” költészettel szemben magasztalta Babitsnak, a „tragikus embernek” „örök dolgokról” szóló, „végső tanulságokat levonó”, „önmagáért való tiszta líráját”; minden lehető alkalommal elmondva róla, hogy „a legszebb modern verseket” ő írja: „magyarul ő fejezi ki legmegrendítőbben a modern lélek ideges, beteg hánykódását”, ő „az új magyar nyelv legnagyobb művésze”.¹⁵ Minden ily felsőfok Adynak szánt szűrés is volt egyben. 1917-ben, mint magyar Goethét és Schillert köszöntötte fel őket a tiszestendő *Nyugat* jubileumi vacsoráján.¹⁶ A magasztalásban szembeszökően ott volt a lefokozás: Schillerré tétel a Babits–Goethe szobrán.

Igaz: Ady halála után, mintha megszűnt volna ez a rejtett szűrésokban magát kiélő titkolt ellen-szenv. Egyértelműbben magasztalóan írt Kosztolányi (hat ízben is) ekkor már Adyról. Mintha lekenyerezte volna, hogy halála előtt alig két hónappal a nagybeteg költő többször üzent érte. S ahogy Kosztolányiné az emlékezéseiben felidézte ezt a végül megtörtént látogatást: a már ágyhoz kötött Ady „eddig titkolt szeretetét most nem rejtegette. Fakuló, tág szemével rajongással tekint költőtársa arcába”.¹⁷ S Kosztolányit meghatotta ez a ragaszkodás. Az érzett megbecsülés, a benne felnövő viszontérzelem s a szánalom a maga – alig négyéves gyermekére emlékeztető – vékony lábszárát mutogató embertárs iránt, majd pedig a halál dőbbenete az addig benne ható indulatokat mintha eltörölte volna.

A halál közvetlen árnyékában – 1919 s 1923 közt – írt cikkeiben a „halhatatlanság” „az örökkévalóság” hősét, a „rendkívüli szellemet”, a „magyar túlembert”, a „magyar Übermenschet” látta már Kosztolányi Dezső Ady Endrében. Még azt is elismerte, hogy „a honfoglaló kétségtelenül ő” az új magyar lírában. Mint az elfogadó, igenlő kritikákban általában mindig: igyekezett saját esztétikai koncepciójába beállítani az elhunyt költőtársat. Azt bizonygatta vele kapcsolatban: „világszemlélete sokkalta inkább, mint bármely más írónknál, művészet-központú”; „ő mindent a művészetnek áldozott”. Mintha befejeződött volna egy rejtett költői harc: közel akarta hozni egymáshoz az elveiket is.¹⁸

Ugyanakkor azonban *A Toll*-ban közölt vitákat felől olvasva, ezekben a dicséző cikkeken is ott rejtett mindig a leküzdési nem bírt, titkos fenntartás. Pseudo-dicséretnek tűnt közelebből nézve nem egy dicsérete. A magyar „faji költőt” hangsúlyozta benne, ezzel azonban egyben európaiságát is kétségbe vonta. „A világ neki csak a magyar világ” – írta. A Nietzsche–Jászi-hatást tartotta fontosnak, s nem a Verlaine-ét és a Baudelaire-ét: ezzel azonban a tőle eszménynek tekintett gáncstalan művész rangját is megvonta tőle.¹⁹ – A rögtönző, a kétségek nélkül sietve alkotó író hozta előtérbe: ezzel azt is mondta, az igazi művész lényegi ismerve, a teremtő kínlás nem volt adott benne. – A nagy öntudatú, lenyűgöző egyéniséget emelte ki folyvást: mint hátsó gondolat a mű megkérdőjelezése, háttérbe szorítása más, a művésztől idegen sajátágok mögött is ott rejtett az ily dicséretekben. Azt a költőt látta elsősorban benne, ki a maga halhatatlanságát, a maga legendáját „bámulatos öntudatával”, „varázst árasztó” egyéniségével, megjelenésével, gesztusaival, leveleivel, „nárobi becsúgyával” szinte teremtette.²⁰ Mint Kiss Ferenc rámutatott erre: a *legenda* volt róla beszélve a kulcsszó számára;²¹ legenda, melyet mint „regényes költő” ő indított el, melyet „önkéntesen”, „lármásan” politikai

¹³ Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése. 188.

¹⁴ KARINTHY Frigyes, *Füst Milán*. Nyugat, 1911. II. 63.

¹⁵ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég* . . . 334–338.

¹⁶ GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*. Bp. 1954. 70.; uő. *Egy író élete*. 1. köt. Bp. 1958. 278.

¹⁷ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi*. Bp. 1938. 226.

¹⁸ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég* . . . 203–220., passim.

¹⁹ Uo. 206., 208.

²⁰ Uo. 206., 208., 207., 210., 211.

²¹ KISS Ferenc, *Az érett Kosztolányi*. Bp. 1979. 370.

megfontolásoktól is hajtva, „bizonyos újságírói romantika hatására” szőtt tovább a világ, s melynek hatására „fölkapta nevét a hír” s „műosz” alakult ki körülötte, holott – miként írta – „jelentőségét csak a művészet mércejeén lehet megállapítani”.²²

Igaz: pozitív hangsúllyal csengett Kosztolányi írásaiiban ekkor még a *legenda* szava, az írói halhatatlanság alkotórésze, a mű éltető energiája, annak szerves tartozéka volt az; befogadói ráhangoló. Nem utolsósorban az Ady-jelenségen elgondolkozva (éppúgy mint Gundolf a maga akkoriban megjelent *Caesar*-jában) elsők közt elemezte ő a történelmi mítoszképződés, a beszédes névvarázs – a *legenda* – jelentőségét, fejlődésbeli tartalmát, funkcióját. Világosan látta, hogy a legendásított írói hírnévek „alapja bizonyára az, amit egy ember írt és tett valaha. Ebből nő ki az, ami később elkülönül, önálló életet él, szinte függetlenül minden tintától, papirostól”. Tudta, hogy az ilyen legenda mindig csak ott születik meg, ahol valamilyen történelmi szükség rejlik mögötte. „Érezni – írta Petőfi kapcsán –, hogy szükségünk van rá, mint regényalakra, melyet magunk alkotunk álmodni felőle”.²³ Nyilvánvaló volt az Emerson-t s Carlyle-t olvasó író számára, hogy az élet törekvéseinek segítői mindig az ilyen legendák: a különféle lényegi kortörekvéseket sürítik mintegy szimbólumokba. Nem volt kétséges előtte, hogy az új irodalom hajóját is hajtja Ady Endre híre. Nem utolsósorban ezért is kellett ez. Ugyanakkor azonban, mint rejtett mély áram, a fenntartás is ott húzódott már a dicséret mögött. A legenda nem valóság: azt oszlatni is lehet; sőt: oszlatni is kell. És ő oszlatta is.

Oszlatta egyrészt közvetetten, dicsérve másokat. Egyik cikkében a *Nyugat* íróit követő új költő-nemzedékről szólva hangsúlyozta például: „Filológiai és irodalmi műveltségük, mesterségbeli tudásuk általában nagyobb, mint az 1900-belié. Nem a költő apostoli és prófétai hivatását hangsúlyozzák, mint például Ady is, ehelyett van más romantikájuk, a mindenkitől távol álló művész hite”.²⁴ A szembeállítás itt egyben értékelés is volt. S nemcsak így közvetetten, áttételesen: közvetlenül is folyt a legenda-oszlatás – s mind nagyobb erővel.

Fenyő Miksa jegyezte fel Kosztolányiról szólva: „állítja eleinte csak sűgva, titkos társakat keresve, majd – különösen Ady halála után mind hangosabban, hogy az Ady-ügy revízióra szorul, s ennek küldetése reá van bízva”.²⁵ 1923-ban, mikor Babits, Földessy, Hatvany, Móricz tévesen Ady-műnek ítélték egy íróasztal-mélyből felbukkant, Adyt utánzó-parodizáló Juhász Gyula-verset, filológiai helyesbítő soraiban ott bújkált már a finom ironia;²⁶ az a gúny, mely nem sokkal később kendőzetlenül tört fel egy Karinthyval együtt fogalmazott, Gellért Oszkárnak küldött tréfás baráti levélben: „Még egészen izgatottan a nagy eseménytől – írták egy Ady-paródiát mellékelve hozzá –, sietünk közölni Veled, hogy itt a Hadik-kávéház félreeső helyiségében egy eredeti, kiadatlan Ady-kéziratot találtunk a csészeben. Kérünk, rendelkezze tetszésed szerint a megbecsülhetetlen kéziratral – a hitellesség nyilvánvaló megállapítása céljából, jó lenne, ha elküldenéd Földessy tanár úrnak, ő ha egyszer megszagolja, kétséget kizáróan meg fogja állapítani, hogy abból a forrásból származik-e, melyből annyi érték potyogott a magyar költészet urnájába”.²⁷ A szellemes tréfa indulatot rejtett. Hisz a gúnyolódás játék formájában is mindig kritika. S az itt már a szarkazmus határát súrolta. Mondandót közölt az írást átható esztétikai minőség már pusztán egymaga.

S nemcsak így ugratón, baráti tréfaként: nyíltan írásban is felszökött már ez az ellenszenv. Egyik 1925-ös kritikájában például az egyik fiatal költőről, Tamás Istvánról szólva megemlítette: legfőbb hibája szerinte „az a modorosság, melyet ismertebb költőinkben sem rótt meg eddig a bíráló, az a magyaros virtuskodó hetvenkedés, az a verses öndicsekvés, mely sehol a földön nem divatozik annyira, mint nálunk, a puskapornak az szüntelen harcos puffogatása, mely erőt akar mímelni, de nem az, a közelmúlt kopott áromantikája, mely alkotó tartózkodásra nem lévén képes, mindent túlkiabál, s tulajdonképpen csupa szólám, ahogy egy barátom találóan jellemezte: 'plakátköltészet’”.²⁸ A kortár-

²² KOSZTOLÁNYI i. m. 203. kk., 209., 211., 212.

²³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Látjátok feleim*. Bp. 1976. 179.

²⁴ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég*... 540.

²⁵ FENYŐ Miksa, *Feljegyzések és levelek a Nyugatról*. Bp. 1975. 200.

²⁶ A Juhász-paródia történetére l. JUHÁSZ Gyula, *Összes művei*. 3. köt. (Szerk.: ILIA Mihály és PÉTER László.) Bp. 1963. 339–346.

²⁷ GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*. Bp. 1954. 287.

²⁸ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég*... 564.

sak tudták (s *Az írástudatlanok árulása* felől nem kétséges az): Ady stílusát bírálta ezzel. Az *Édes Anna* egyik jellegzetes alakja, Moviszterné, ez a par excellence kifelé-élet, üres, kacér asszony is azzal volt jellemezve két ízben is a regény folyamán, hogy Ady-verseket szavalt és Ady-matinékre járt. Nyilvánvaló volt ennek tükrében, hogy egyet jelentett Kosztolányi számára az emberi üresség s az Ady-szeretet. S rejtő nevek alatt bár: egyik 1929 januári karcolatában is hangot kapott ez az indulat. Egy Clitiphon nevű, állítólagos görög költőt jelenített meg, kinek (nyíltan rájátszva az akkor megjelent Ady-Hatvány levelezésre) „nemrégiben adták ki leveleit”. „Ezt a görög költőt – írta – kortársai kissé túlbecsülték. Én sohasem estem ebbe a hibába. De csak most a leveleiből látom, hogy voltaképp kicsoda volt.” S a szenvedély-diktálta – ismétléseket, fokozásokat, antitéziseket, paralelizmusokat halmozó – stílusban úgy jellemezte, mint „a csöcselék kiszolgálóját”, „az önérzet utcai rikkancsát”, „a nagytmondás bajnokát”, „az őszinteség tetszelgő bohócát”, „az olcsó bátorság duhaját”, „az athéni hisztériák nyegle gyötrőjét”, „a nevére alapított dicsőséggyár főrézvényesét”. „A pongyolaság plakátmázolója volt, a handabandázás, a jelszavak, a világmegváltás meglehetősen korlátolt apostola. Leverő olvasni leveleit” – összegezte pamfletvéleményét.²⁹ Az 1929-es júliusi Ady-vitairat, *Az írástudatlanok árulása* a lélekben már kész volt.

Lehetséges motivációk: a) a művészi féltékenység

Mi magyarázza a Kosztolányiban élő, évtizedeken át magában hordott s végül az Ady-revizióban nyilván feltörő elleniridulatot? Természetesen, mint antipátiák, szimpátiák esetében mindig, sokféle volt itt is a felhajtóerő. A többkúság elvét szem előtt tartva válaszolható meg csak helyesen a kérdés. Belejátszott ebbe az ellenszenvbe az írópszichológia mindenkori szerves tartozéka: a művészféltékenység. Az író magányos munkára kényszeríti sorsa. Hiszen, ha elvontan, áttételesen kollektív erőfeszítés terméke mindig is a mű (számos korábbi és egykorú író nem egy vívmánya él tovább benne) konkrétan, a maga valóságában mindig egyedi teljesítményként jelenik meg az. A német klasszicizmus számos írójából például szinte csak Goethe és Schiller él tovább. A többi mintha csak arra kellett volna, hogy a földet „trágyázza”: a néhány nagy felnőttest lehetővé tegye. A nagyobb a kisebbet itt mindig „elnyeli”; kisajátítja.

S ami még tovább fokozza az innen felnövő, a foglalkozás-pszichológiából eredő énközpontúságot: a rivalitások széles mezeje. Nemcsak az élők, a holtak is mindig versenytársak itt: egy Dante, egy Goethe, egy Tolsztoj a mérce. A személyiségközpontú, így teljesítményelvű kultúrköröknek mindig is meglévő betegségét, az individualizmust, s annak pszichológiai együttjáróját, a féltékenységet a foglalkozásnak ez a természete a végsőig fokozza. Thomas Mann novellája, a Schiller–Goethe-viszony alvilági indulatait megjelenítő *Nehéz óra* az írópszichológia legmélyeibe világított be: a féltékenység, az emberi irigység mint foglalkozásbeli lelki betegség a legnagyobbakat is mindig fogva tartja. Kosztolányi sem lehetett kivétel. Maga vallott róla, mint az írópszichológiának nemcsak ismerője, de arról ószintén szólni is merve, egyik fiatalkori cikkében: „Irigy vagyok? ... Mit titkoljam? Féltékeny vagyok azokra, akik írnak. Nemcsak az élőkre, de a halottakra is.”³⁰ Nemcsak az elfogultság emlegette hát az Ady-vita után a „féltékenységet”, „a versenytársi gyűlöletet”, a „fékelen irigységet”, az „elkeseredett rivalitásérzést”, az „elhomályosított kortárs régen visszafajtott dühét”, az „Ady mellett lemaradt művészi becsúgy nyöszörgését”, a „dicsőségáhító versfaragónak”, „kis fantáziájú poétának féltékenységét a zsenire”: ténylegesen is ott hatott ez benne.³¹

Nagy öntudattal járta Kosztolányi a maga pályáját. „Költői erőm teljes pompájában, a zsenim feltétlen hatalmában érzem magamat. Érzem, hogy én vagyok a legnagyobb, igazabbat, formásabbat nem írtak magyar nyelven” – írta például későbbi feleségének, Harmos Ilonkának, már *A szegény*

²⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Én, te, ő*. Bp. 1973. 81.

³⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*. Bp. 1971. 351.

³¹ A féltékenységre l.: FÖLDESSY Gyula, *Ady, Babits, Kosztolányi*. Széphalom, 1929. 341. kk.; uő. *Ady értékelése*. Bp. 1939. 14.; BÖLÖNI György, *Az igazi Ady*. Bp. 1974. 554. kk.; HADIK Mihály, *Az Ady-kérdés revíziójához*. A Reggel, 1929. júl. 15.; ACZÉL Benő, *Kosztolányi kontra Ady*. Esti Kurír, 1929. júl. 16.

kisgyermek panaszai-nak megjelenésekor.³² Több emlékező, mint például Térei (Kuthi) Sándor, is feljegyezte róla, hogy „magának vindikálta” ő „az elsőbbséget a magyar líra megújításában”.³³ Ahogy egyszer Zolnainak mondta: „a modern lírában ő megelőzte Adyt”.³⁴ Azzal a hittel élt – mint Halasi előtt fejtegette –: „Hidd el jóval halálunk után az én verseimet még mindig ki fogja adni az Akadémia, de Ady-verseit garasonként a ponyván fogják árusítani”.³⁵

Legközelebbi és legjobb barátai is ott látták Kosztolányiban a következetesen érvényesülni akaró, nagy becsvágyú embert. „Jól tudta ő – jellemezte például Füst Milán – hogy mi mindent követel az embertől a puszta léte, maga a fennmaradása, hátha még becsvágyó is valaki és karrierre törekszik. Márpedig ő módfelett ambiciózus volt”.³⁶ S így nyilatkozott róla Babits Mihály is: „Senki oly intenzíven nem érezhette a dicsőség szükségét, senki oly öntudatosan és vasakarattal nem nevelhette magát nagy költővé, mint ez a boltozatos homlokú, okos szemű, nagyságra lázasan kapzsi tanuló.”³⁷ Joggal állíthatta hát Schöpflin: „Ady iránti ellenérzése kétségkívül a rivalitásból táplálkozott”.³⁸ Nem bírta el a határtalan öntudat Ady elsőbbségét. Szenvedett az elhomályosító, háttérbe szorító író-legendától. Ahogy az Ady-revizíós cikkben ezt meg is fogalmazta: „féltékeny vagyok egy olyan mérhetetlenné dagasztott hírnévre, melyet joggalannak és megtévesztőnek érzek”.³⁹ Meggyőződése volt, hogy előlük, érdemesebbek előtt veszi el a levegőt egy mesterségesen felnövelt hírnév.

Ezt a művészi féltékenységet még inkább fokozták személyes bántások, régi sértettségek. Ady nehéz ember volt önmagában is, főleg pedig akkor, ha bántani akart. Kosztolányit pedig bántani akarta. Az újabkori irodalmi élet mindig működő titkos adója, a kávéházi pletyka valószínűleg hírül vitte neki rögtön az *Új Versek* megjelenése után a fiatal Kosztolányi viszolygását tőle. A *Budapesti Napló* szerkesztői üzeneteiből is tudott olvasni. Mert bármennyire kiemelte is őt, „a nagy és nemes úttörőt” egy-egy a fiatal Kosztolányitól írt s „a modern poézis elnyűt s már váltig únt nomenklaturáján”, „a mámoron”, „a véres, lázas ajkon” szellemeskedő szerkesztői üzenet, jól tudta ő, hogy az utánczókon át néki szólt a gúny.⁴⁰ S Ady nem volt az az ember, ki megtorlatlan hagyta az ily sértéseket. Éllet vágott vissza.

Legkegyetlenebb kritikáinak egyikét írta meg Ady a fiatal Kosztolányiról, annak első kötetéről, a *Négy fal között*-ről, mégpedig épp közös lapjukba, a *Budapesti Napló*-ba.⁴¹ Az új költészet magas szellemi szintjét, tengerszint fölötti magasságát dicsérte benne, de úgy, hogy közben rejtetten, finoman középszerűnek nyilvánította magát Kosztolányit. Nemcsak azzal, hogy „irodalmi írónak” nevezte, ami egy, az életet irodalom jegyében kiformált értékrenden belül szembeszökően lefokozást jelzett, de főképp azzal, hogy az új vonulatban a helyét keresve az Arany-nemzedék középszerének, Szász Károlynak a nevét idézte vele kapcsolatban. Irodalmi helyét így jelölte ki. A kisebbek között. Még a csöndes, gyanútlan, naiv Bölöni György is megérezte a cikkben rejülő bántást, s megkérdezte tőle: miért oly kegyetlen? „Nem engedem, hogy fejemre nőjön” – hangzott a felelet.⁴² Mint Babits vallotta: Kosztolányi ezt a kritikát „sohase tudta megbocsátani, nagyon el volt keseredve akkor”.⁴³ Még a *szegény kisgyermek panaszai* utóhangjában is erre vágott vissza: „*Irgy szemek kereszttüze közé menj – hadd nézzék benned, mi az irodalmi!*” – írta. Az „irodalmi író” emlegető Ady-kritikára volt ez viszonzválasz.

³² KOSZTOLÁNYI Dezsőné i. m. 173.

³³ KARDOS Pál, *Irodalmi tanulmányok*. Bp. 1979. 49.

³⁴ ZOLNAI Béla, *Ady-emlékek*. It. 1959. 63.

³⁵ HALASI Andor i. h. 189.

³⁶ FÜST Milán, *Emlékezések és tanulmányok*. Bp. 1967. 56.

³⁷ BABITS Mihály, *Esszék, tanulmányok*. 1. köt. Bp. 1978. 340.

³⁸ SCHÖPFLIN Aladár, *Két élet*. Nyugat, 1938. II. 60.

³⁹ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 226.

⁴⁰ Vö. ADY Endre, *Összes prózai művei*. Jegyzetek. VIII. köt. (Sajtó alá rendezte: VEZÉR Erzsébet.) Bp. 1968. 395–396.

⁴¹ ADY Endre i. m. 225–228.

⁴² BÖLÖNI György i. m. 555.

⁴³ BABITS Mihály, *Beszélgető* füzetek. 2. köt. Bp. 1980. 225.

Ehhez a korai kritikai sérelemhez számos kisebb járult a későbbiek során. Így például az, mit Szűts Dezső jegyzett fel: egyszer „nagyon megveszték” ők Kosztolányit a *Három Holló*-ban, költői egyéniségéhez nyúltak, azt gúnyolták ki.⁴⁴ Egy akaratlan, közvetett bántás is fokozhatta az érzékenységet: a fiatal költő nagy szerelmének, Harmos Ilonkának, a későbbi Kosztolányinéknak ezzel a kis női csukáknak szóló, pózos ajánlással dedikálta Ady egyik verseskötetét; a *Szeretném, ha szeretnének*-et: „Harmos Ilonkának, minden kötelezettség nélkül”.⁴⁵ Növelték a belső rosszérzést az ily fölényességek. S mivel – mint Fenyő Miksa írta – Kosztolányi „nem volt dinamikus temperamentum, a sértődöttség lassan dolgozott benne, elfojtva, de idővel mégis denaturálta ítéletét”.⁴⁶ Az Ady-revizió felé haladt a lélek.

Nem mellőzhető tényező volt így a Kosztolányi-féle *Írástudatlanok árulása* létrejöttében az egyéni, pszichológiai-élettrajzi ok: a művészféltékenység s az emberi sértettség. Meghatározó jellegét a műfaji jelleg már egymaga mutatta. A tanulmány nem egy részletében (főleg egy-egy türelmetlen metaforikus jelzőn vagy összetételen avagy egy-egy megbélyegző, heves kitétlen át) a szubjektív indulat diktálta polemikus műfaj, a pamflet felé mozdult. Oly jelzőket írt le Kosztolányi *Az írástudatlanok árulása*-ban Ady Endre kapcsán, mint például *korcs, felemás, laza, üres, pongyola, híg, idéetlen, nagyhangú, tartalmatlan, rút, ostoba, kiagyalt, mesterkélt*. „Kevés költő hagyott maga után annyi selejtet, művészileg idétlent és modorost” – összegezte a bírálat lényegét. „Ez nyelvünk mélypontja, melyről mélyebbre már nem zuhanhat” – írta, hacsak egy vers kapcsán is. S így jelölte ki az irodalmi fejlődésben Ady Endre helyét: „Nem tündököl a lángész kápráztató fényével. Helye nincs is se Petőfi, se Arany, se Vörösmarty, se Berzsenyi mellett, csak az érdekes, csonka nagy tehetségek közt.” Pamfletbe illő ítéletek voltak az ily megállapítások. Odasorozta őket a nyilvánvaló túlzás. Igaza volt ily kitételek nyomán Németh Lászlónak, mikor a vitába beleszólvá azt panaszoalta: „A pamflet műsájja legyőzte a kritika műsáját”.⁴⁷ Hiszen – mint írta – maga Kosztolányi is azzal büszkélkedett: „Elejétől végig egyoldalú maradok, szeretetlen is, mert, amint kijelentettem, nem szeretem őt.” Az író, aki mindig a toleranciát, az ész fegyelmét, a megértést hirdette, szembezőkően intolerans lett Adyról beszélve.

Ugyanakkor azonban a vitával foglalkozva szükséges komolyan venni a Németh Lászlótól idézett Kosztolányi-mondat Némethtől nem idézett másik felét is: „de remélem, hogy nem leszek pártoskodó, sem igazságtalan” – írta Kosztolányi. „Pártoskodóvá”, „igazságtalanná” vált ugyan, de a szándék nem az volt. Nem pamflet írása. Csak a tanulmány hámját látná a kritika, ha pusztán az ebbe az irányba mutató jegyekre figyelne, s a pamflet-szerű kitételek mögött nem venné számba a gondolatokat, a polemizáló, más koncepciót. Mert a maga teljességében nézve valóban nem pamflet volt csupán a tanulmány, de elsősorban az, aminek Kosztolányi maga is nevezte: *vitairat*. Nem szubjektív lírizált, de gondolatokkal terhes értekező műfaj, nem pusztá „baklövés”, mint Németh László vélte,⁴⁸ de kiküzdött, kihordott külön elképzelés.

Már maga a megformálás jelezte a mélyebb, objektívabb írói szándékot. Egyrészt epikába, történebe, az Ady-utóélet alakulásának leírásába oldotta fel (legalábbis részben) a témát a szerző, s az epikai formálás mindig distanciát teremt. Másrészt dialektikussá, önmagával vitázóvá, töprengővé tette a fogalmazást. Ezt nyelvilag tükrözve gyakori volt egyfelől a kiegészítő értelmezői mondat, másfelől az ellentétező s nem utolsósorban pedig a kérdő mondat. A gondolatiság, a töprengő jelleg formáló elv lett.

A stílusalakítás nem felületi, nem szavakban élő, de mondatteremtő mély sodra már egymaga mutatta: nem az egyéni sértettségek, hanem az eltérő gondolatok játszották a Kosztolányi-cikkben a központi szerepet. Jogos ennek a feltételezése már pusztán azért is, mert a pszichológiai ok egymagában nem magyarázta volna a mélyre ivódott, tartós ellenszenvet. Hisz elcsitulnak többnyire az

⁴⁴ SZÜTS Dezső, *Ady mellett*. Tavasz, 1919. dec. 22.

⁴⁵ A könyvet l. MTA Kézirattár. Ms 4634/135.

⁴⁶ FENYŐ Miksa i. m. 197–198.

⁴⁷ NÉMETH László, *Pamflet és kritika*. Napkelet, 1929. szept. 389. (Kortárs, 1977. 11. sz. 1770.) (Vö. KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 629.)

⁴⁸ NÉMETH László, i. h.

ily indulatok, ha azonos táborba terelnek az elvek. Joggal bizonygathatta Kosztolányi a vitacikk megjelenése után a maga objektivitását, elfogulatlanságát. „Jobban szeretem a szépet, mint önmagam”, „halálos ellenségem remekművét is bámulom” – írta.⁴⁹ A lélek alvilága (legalábbis minőségi életek esetében) elsődlegesen csak ott kavarg fel, hol a féltékenység mellett az értékek vitája is adott. S Kosztolányi Adyhoz való viszonyában ez volt a helyzet. Még a pamfletszerű kitételek sem pusztán pszichológiai okból, hanem sokkalta inkább innen érthetők meg.

Hisz minőségérzékkel rendelkező emberek esetében mindig világméretű problémát is jelez egy-egy kirívó ízlésvédés. S az Ady-revizitót író Kosztolányi esetében nyilvánvalóan ez volt a helyzet. Bírálói jellemét – kulturáltságát, ízlésfejlettségét, kritikai értékkeresését – nem lehet vitatni. Mint Komlós Aladár és Rónay László rámutatott erre: még Szász Menyhért, Miklós Jenő vagy Turcsányi Elek esetében is meg tudta találni ő a méltánylandó szépet.^{49/b} Adyról beszélve mégis tévedett. Sőt: a szellemi etikett legfontosabb törvényét szegte meg: a minőségtiszteletet. Nem történhetett ez másképp, csak világnézeti okokból eredő színtévesztés révén, bizonyítva mintegy azt az igazságot, hogy ha nem is maradéktalanul, de nem utolsósorban a világméretű által is meghatározott az egyéni ízlés. Az esztétikum mindig ideologikum is. Ahogy maga Kosztolányi írta Ady Endre kapcsán: „Világnézete annyira sérti értelmemet, hogy képtelen vagyok érezni vele”.⁵⁰ Az eszmevilág idegen-ségében vélte meglelni ellenérzése legbensőbb okát. Nem pusztán féltékenység volt itt jelen, de egyben rivalitás.

A lehetséges motivációk: b) a rivalitásérzés

Az írópszichológiát érteni akarva – (noha a kettőt többnyire egybemossák) – elkerülhetetlen a különbségtevés: féltékenység és rivalitás között. Az előbbi az irigységgel rokon: azonos értékrenden belül marad, pusztán lélektani jellegű s indokú érzés. Az egyén félti, hogy valamit, ami számára értéket jelent (pl. hírnevet) elvesznek tőle, vagy másnak jut nagyobb adag belőle, mindent magának akar megszerezni ilyenkor az önzés. A rivalitás viszont valamilyen sajátos, az éntől vállalt, vallott érték féltése is. Az egyén úgy érzi, az a nézet vagy elv, melyet ő képvisel, több, jobb, igazabb, mint a másiktól reprezentált. A rivalizálásba mindig belevegyül így a személyi mellé egy értékellentét vagy értékkülönbség is, valamiféle eszmei tartalom. S Kosztolányi Adyhoz való viszonya elsődlegesen ily jellegű volt. Már egymagában az is tanúskodott erről, hogy tüntető módon el akarta határolni tőle önmagát. Jellemző volt rá Adyval szemben egyfajta sajátos dacreakció.

Mint elsőként Horváth János nyomán Baráth Ferenc rámutatott erre s bőven dokumentálva Rónay László bizonyította: miképp minden egykorú költőre, jelentős mértékben hatott Ady Kosztolányira is.⁵¹ Ő azonban minden erővel küzdeni akart ez ellen a befolyás ellen, őrizni akarta eredetiségét, egyéni hangját. Ady maga is felfigyelt erre: „Kosztolányira alig vagy éppenséggel nem hatottak az Ady-versek – jegyezte meg a *Négy fal között*-ről írt kritikájában – . . . legfeljebb itt-ott egy kis nem létező erőnek a fitogtatása, egy-két újraézés, hazárság a szóban sejtet valami gyöngye reminiscenciát”.⁵² A dicséretben is ott érződött itt a gonoszkodás: a rosszállás amiatt, hogy ez az író menekül előle.

Mert valóban ezt tette Kosztolányi Dezső. Hozzá tartozott ehhez az élethez az Ady-kritika alcímében is ott kísértő *különvélemény*, az egyéniség eredetiségét, másféleségét hangsúlyozó non-konform tartás. Aki az első közt szakított az akkori magyar életben szinte kötelező bajuszvise-léssel, akit mint nyolcadikos diákot, annak ellenére, hogy az igazgató fia volt, el kellett távolítani

⁴⁹ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég* . . . 613.

^{49/b} KOMLÓS Aladár, *Gyulaitól a marxista kritikáig*. Bp. 1966. 157.; RÓNAY László, *Szabálytalan arcképek*. Bp. 1982. 138.

⁵⁰ KOSZTOLÁNYI i. m. 228.

⁵¹ BARÁTH Ferenc, *Kosztolányi Dezső*. Bp. 1938. 51–53.; RÓNAY László, *Szabálytalan arcképek*. Bp. 1982. 111–131.

⁵² ADY i. m. 228.

érettségi előtt a szabadkai középiskolából, mert feleselt az egyik tanárjával: külön egyéniség akart az lenni minden területen, így nem utolsósorban az irodalomban is, s nem pusztá másolat.⁵³ Joggal magyarázta Németh László egész írói egyéniségét ebből a sajátos dacmechanizmusból.

„Nem alkudott meg az irodalom bálványaival – írta róla Németh a *Tanú* hasábjain – fölkelt ellenük. Nemzedékének ő a legszigorúbb kritikusa. Nem mintha nyílt bírálattal állt volna elő, egész írói működéséből lett egyetlen bíráló, nyelve, esztétikája csupa visszautasítás. Ő fordult legelőször szembe a *Nyugat* hullámaival, elvei, gyakorlata mögött állandóan érzem ezt az önalakító megvetést, amellyel kortársait olvasta.”⁵⁴ Valóban tudatos egyéniségteremtő, „önalakító” szándék működött benne. Amit póznak tartottak sokan, nem utolsósorban ennek volt vetülete. Az én adott magának ezen keresztül is erősebb kontúrt. S nem véletlen az, hogy legintenzívebb volt ez a tudatos elkülönülni vágyás a legnagyobb hatású egyéniséggel, Adyval szemben. Tőle akarta főképp védeni a maga másfajta individualitását. Mint Ignótus Pál írta: „Kosztolányi Dezső többnyire közvetve vitakozott, de szakadatlanul. Egy képzelt alakkal vitakozott, aki reggeltől estig azt hányta szemére, hogy miért nem olyan, mint Ady Endre”.⁵⁵ S így látta ezt Schöpflin Aladár is. Az Adytól gyakorolt „fordított hatásról” beszélt vele kapcsolatban. „Ez az ellentét írói magatartásának egyik tényezője lett – jegyezte meg róla –. Egész lénye különböző, sőt ellentétes volt Adyval, de ő tudatosan is különbözni akart... Úgy képelem, költészete Ady nélkül is az lett volna, aminek ismerjük, de mégis egy árnyalattal más.”⁵⁶

A maga identitásáért, önalakításáért, saját törvényű világlátásáért, esztétikájáért küzdött Kosztolányi vitázva Adyval. Annak világossá tétele volt számára a cél, hogy „Ady elképzelt szobra körül”⁵⁷ ő és társai nem mellékfigurák, hogy Ady nevével, az ő költészetével nem azonosítható a magyar modernség. Babitsnak írva már az *Új Versek* megjelenésekor hangoztatta, hogy „de másról álmodoztak” ők. Egyik 1908-as levelében is feltolult a panasza: „a hájfejű burzsoák fejébe még mindig nem fér be, hogy több modern költő is van”. S 1929-es vitáirában is különös erővel hangsúlyozta: Ady „iskolát nem teremtett... azok, akik vele együtt jelentkeztek, a maguk útján jártak”.⁵⁸ Az Ady-féle „életes irodalom” értékrendjével szemben vitázott egy másfajta művészi értékrendért.

Mint annyiszor másszor – mutatva mintegy az emberi viszonyok belső gondolati, szellemi, tartalmi meghatározottságát – értékrendek, eszmék pöröltek itt is elsősorban egy egyéni ellenszenv, antipátián át. A pszichologikum az ideologikum megjelenési formája, álöltözete volt. Nem a lélektani: a világnézetbeli elemzés visz közel így csupán az ellentét lényegi okához. Nem véletlen, hogy ez az ellentét csak akkor fakadt fel, mikor kívülről, a társadalom felől is biztatást kapott. Mikor úgy vélhette végül Kosztolányi, hogy megérkezett világnézetéhez a megfelelő társadalmi háttér.

Mert nemcsak (mint Fenyő Miksa vélte) a lassan reagáló, adinamikusság természet, nem csupán (ahogy ezt Bölöni gondolta) a kívánni akart s az *Édes Anna* megírása után vitathatatlaná vált írói tekintély volt oka annak, hogy viszonylag oly későn, 1929-ben jött csupán felszínre egy régtől kísértő, feszítő ellentét.⁵⁹ A társadalomban, illetve a szellemi életben végbemenő változásoknak volt ebben elsősorban inkább szerepe.

Egyrészt szűnni látszott az a kényszerhelyzet, melyet a konzervatív irodalom közös táborba szorító nyomása jelentett. A húszas évek második felében a szellemi életben a reformkonzervatívizmus erői törtek át. Ady írói nagyságát csak a konok elfogultság vonta már kétségbe. Sőt: még az is hátrált. Behódolt például a régi ellenfél, Rákosi Jenő is: „mindenesetre elődeink nagyjai mellé fog sorakozni” – jegyezte meg róla.⁶⁰ S ha vitázott is politikai nézeteivel, elismeréssel szólt már

⁵³ KOSZTOLÁNYI Dezsőné i. m. 107.

⁵⁴ NÉMETH László, *Visszatekintés*. Tanú, 1933. 264.

⁵⁵ IGNÓTUS Pál, *Kosztolányi Dezső*. Szép Szó. 1936. III. köt. 102.

⁵⁶ SCHÖPFLIN Aladár i. h. 61.

⁵⁷ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 226.

⁵⁸ *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése*. 110., 167.; KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 238.

⁵⁹ FENYŐ i. m. 197–198.; BÖLÖNI i. m. 560.

⁶⁰ RÁKOSI Jenő, *Emlékezések*. 2. köt. Bp. 1927. 185.

tehetségéről Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke is.⁶¹ Idézte nevét Klebelsberg Kunó, e nagy tekintélyű kultuszminiszter. Épp 1929-ben, nemsokkal a Kosztolányi keltette vita indulása előtt jelent meg Horthy Miklós előszavával a *Küzdelmek könyve* című cikkgyűjteménye, s benne mint Vörösmartyhoz hasonló, (igaz: vele ellentétes magyar attitűdöt képviselő, lángész volt már emlegetve Ady, s 1929 májusában, alig két hónappal Kosztolányi vitairata előtt a *Pesti Napló*-ban az ő verséből vette már vezércikke címét: „*Szabad-e Dévénynél betörmöm új időknek új dalaival?*”,⁶² Mintha befogadta volna Adyt a hatalom. Mint A Toll-nak az Ady-ankétot bevezető szerkesztőségi cikke jelezte: „Ma már ott tartunk, hogy Klebelsberg Kunó gróf is úgy idéz Adyból, mint Vörösmartyból”.⁶³ Joggal érezhette Kosztolányi: megszűnt egy irodalompolitikai kényszer. Nem parancsol többé kritikai csendet a közös szekértábor – a maga létét a vezérnek tekintett költőn át is óvó modern irodalom. A legendásításra az új érdekében nincs többé szükség. Ellenkezőleg: az Ady-legenda – ahogyan írta – már „ártalmára van neki is, az irodalomnak is”.⁶⁴ Kötelesség hát a szólás ellene.

A kultúrpolitikai ok – a változott irodalomkritikai helyzet – mellé társult egy belső irodalomfejlődés-beli összetevő is: a bekövetkezett ízlésváltozás. Mint Fábíán István rámutatott erre:⁶⁵ bátorítónan hatott Kosztolányira az a stílus-, illetve ízlésváltozás, mely a húszas évek közepe táján ment végbe az irodalomban, s melyet általában a modernség romantikájától való elfordulásként, egy új realizmus, új klasszicizmus kereséseként tartott számon az egykorú irodalmi köztudat, s melynek az avantgard és a Neue Sachlichkeit közti váltás, illetve a szocialista avantgardnak szocialista realizmus felé való fordulata volt történelmileg a legszembeszökőbb jele. Valóban része, dokumentuma s egyben tudatosítója volt Kosztolányi cikke ennek a stílusváltásnak is. Hiszen már Bartókkal készített 1925-ös interjújában látszott, mennyire foglalkoztatta őt a kibontakozó ízlésváltozás. „A zenei romanticizmus kinövése Wagnerrel és Strauss-szal már tűrhetlenné vált”; „a romantikusokkal szemben már az egész világ megálljt kiált” – emelte ki Bartók ilyen irányú gondolatait.⁶⁶ Mindinkább érezhette, hogy nincsen egyedül a romantikus pátoszt elutasító attitűdjével. Bátorítónan hathatott rá a fiatalok ilyen jellegű megnyilatkozása. Nem sokkal, alig egy hónappal cikke születése előtt jelent meg például az egyik legtehetségesebb fiatal kritikusként, Halász Gábornak tanulmánya *A líra halála*. Ortega gondolatait továbbgondolva, magyarrá élve taglalta ez az érzett stílusváltást: a romantikától, az élménylírától, a szubjektivitástól az objektív líra irányába tett fordulatot, Adyt jelölve meg olyan költőként, mint aki „egy hanyatló irodalmi tradíció sodrásában” élt s akinél épp ezért „lehetetlen nem éreznünk a műfaj rothadását”.⁶⁷

„Nem véletlen – írta Halász Gábor, jellemezve a történt ízlésváltozást –, hogy az érdeklődés és a rokonérzés fókuszába a formaművész és a gondolkodó Baudelaire került (s nem a perverz lélek Baudelaire, akiben egy nemzedékkel előbb még gyönyörködtek) és Rilke mellett Stefan George, Ady mellett Babits”.⁶⁸ Szinte Kosztolányival egybecsengően állapította meg: Ady hibája volt, hogy életét tekintette fontosnak, nem magát a művet, az élményt, az ihletet érezte lényegesebbnek s nem a költészetet. „A költő titáni (de sajnos legtöbbször csak titánkodó) lelke nem ismerhetett el külső, formai kényszert, indulatait nyersen öntötte szavakba, a megnyilatkozás őtjörgő vágyának minden más célt alárendelt, hogy magát megmutassa, eldobálta, amit akadálynak, feleslegesnek érzett és ami a lényeg volt.”⁶⁹ Kosztolányi revízióját előzte ez az ízlésváltás nevében mondott kritika. Őszönytően hathatott ez a „Különvélemény” szerzőjére. De még ennél is s a reformkonzervativizmus

⁶¹ L. Viták Adyval és Adyról. Szerk.: KOVÁCS Géza. Bp. 1977. 7–11.

⁶² KLEBELSBERG Kunó, *Küzdelmek könyve*. Bp. 1929. 88–94.; uő.: *Szabad-e Dévénynél betörmöm új időknek új dalaival*. Pesti Napló, 1929. máj. 5.

⁶³ A Toll, 1929. jún. 30. 11. sz. l.

⁶⁴ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 221.

⁶⁵ FÁBIÁN István, *Irodalmi stílusunk változása 1925 körül*. NNYr. 1959. 289–295.

⁶⁶ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 304–305.

⁶⁷ HALÁSZ Gábor, *Válogatott írásai*. Bp. 1959. 12.

⁶⁸ Halász Gábor i. m. 15.

⁶⁹ Halász Gábor i. m. 11.

hozta görccsfeloldásnál – a megváltozottként vélt irodalompolitikai szituációnál – is felszabadítóbb hatású volt egy rokon gondolkodásának tartott ifjúsági mozgalomnak, egy, az izlésváltás világnézeti alapjait is éreztetni tudó új értelmiségi nemzedéknek a felsorakozása: a neoliberais ifjúság megjelenése. Elsősorban ennek részéről jöttek (Németh László egykorú cikkének szavait idézve) azok „az írók titkosan irányító várakozások”, melyek „hatása alatt . . . Ady az a dühöngő néptribun lett, akit Kosztolányi *A Toll* segédlete mellett leszűrt”.⁷⁰

Neoliberalizmus és antiprovincializmus: A Toll írói köre

A húszas évek végének lázadó, nyugtalan értelmiségi-ifjúsági mozgalmairól szólva értelmiségtörténetünk általában hallgat a szintén ez idő tájt jelentkező, neoliberais – (a későbbi urbánus) – értelmiségi ifjúságról. Igaz: politikailag, tömeghatásban valóban nem kaptak különösebb súlyt ennek az irodalmi-szellemi irányzatnak a reprezentánsai. Hisz az 1918-as októberi, demokratikus forradalom nemzedékének örökösei voltak ők, s politikai-eszmei hatásukat szűk térre szorította az ellenforradalom győzelme, a megtörtént bukás, s nem utolsósorban a magasra szított antiszemitizmus. Művelődéstörténetileg, eszmetörténetileg azonban mégsem mellőzhető megjelenésük. Az egykori magyar szellemi élet számos jelensége – így például az urbánus-népies ellentét felnötte, egy humanista, baloldali, polgári irodalom, az ún. urbánus irodalom kibontakozása – nemigen érthető ennek a volt polgári radikálisok második nemzedékét magában foglaló, s először *A Toll* című folyóirat körül tömörülő, neoliberais értelmiségnek a megléte nélkül. S nem érthető enélkül a Kosztolányi-féle Ady-revizió sem.

Nem véletlen, hogy épp *A Toll* című folyóiratban jelent meg Kosztolányi cikke, *Az írástudatlanok árulása*. Nem szenzációhajászó, könnyed bulvárlap volt ugyanis *A Toll*, ahogy nem utolsósorban Babits egykorú, sértett nyilatkozata nyomán az irodalmi köztudat általában véli, de (főleg Zsolt Béla szerkesztése alatt) ennek az öntudatosodó, a forradalmi bukás szélütöttségéből kikászálódó, neoliberais értelmiségnek a *Weltbühne*-hez hasonló, némileg azt példának tekintő, harcos orgánuma. Mint Ignótus Pál írta: „Zsolt Béla főszerkesztésében *A Toll* rövid időre hetilappá nőtt, s mind akkor, mind pedig azután sovány árnyékszemlévé zsgorodott formában is, ez a lap szolgált az urbánusok, nevezetesen a baloldali urbánusok főhadiszállásul”.⁷¹

A századelő baloldali magyar intellektueljeinek, a *Husadik Század* körének demokratikus liberalizmust kívánták továbbvinni *A Toll* fiataljai, csak éppen már a forradalmak bukása után, az ellenforradalom új viszonyai közt – Márai Sándor kiábrándult, kesernyészavával –: az Ady-féle „messiások” által „megjósolt tragédia valóságában”.⁷² Oly nemzedék volt ez, mely – amint Hevesi András írta – „a romantikus lobogók utolsó foszlányát már iskolás korában hamuvá égette”.⁷³ Ahogy Komlós Aladár jellemezte őket: „szellemük még túlságosan a háború (és a forradalom) reakciója, mint ahogy valaha a délibábok hőseinek, Arany László hübelebalázsainak kiábrándultsága is hasonló lelkesedésáramlatok reakciója volt”.⁷⁴ A forradalmi dezillúzió nemzedéke volt ez. A felnövő meghasonlottság ott tükröződött már a megváltozott önelnevezésben. Julien Benda nyomán *írástudóvá* vált a korábbi harcos *intellektuel*. A Dreyfuss-pör körüli küzdelmek emlékét idéző, provokáló név háttérbe szorult. Még az önapoztrofálás is jelezte, hogy a szellem világába vágyott már húzódni ez az ifjúság a napi harcokéből.

S ott tükröződött ez a meghasonlottság a belső megosztottságban is. Ha tisztázó vitákban nem is, de a gondolatok húzását nézve elvált egymástól a korai urbánus-neoliberais tendencián belül egy

⁷⁰ NÉMETH László, *Pamflet és kritika*. Napkelet, 1929. szept. 389. (Kortárs, 1977. 11. sz. 1770.)

⁷¹ IGNÓTUS Pál, *Elvek, frontok, nemzedékek*. It 1970. 3. sz. 638.; – *A Toll* értékeléséhez vö. még: NAGY Sz. Péter, *A Toll* (1929–1938.) ItK 1978. 4. sz. 444–458.; KOMLÓS Aladár, *A Tollról*. in *A Toll repertórium*. Bp. 1977. 5–11.

⁷² MÁRAI Sándor, *Az olvasó nevében*. *A Toll*, 1929. 15. sz. 9.

⁷³ KÉZAI Simon (HEVESI András), *1902-es évjárat*. *A Toll*, 1929. 27. sz. 16.

⁷⁴ KOMLÓS Aladár, *A lelkesedés védelmében*. *A Toll*, 1929. 31. sz. 23.

radikális balszárny, egy arisztokratikus, ezoterikus, az esztétikumba elvonuló, eszképista jobb s egy harmadik utat kereső közép. S a jellegmegadó nem a balszárny, de a közép s a jobb volt. Nem utolsósorban ezért lettek radikálisok helyett trástudók, illetve – később a harmincas évek közepe táján megszülető elnevezés szerint – urbánusok csupán. Nem egy határozott demokratikus program: egy elmosódó, ködös, városi-polgári, individuum-központú liberális magatartás volt csak közös bennük.

Thomas Mann *Varázshegyének* emlékezetes kulcsfigurája, Settembrini úr, „a szabadság és civilizatorikus haladás meghatározó hőse” volt a neoliberais fiatalok számára jobbára a választott eszmény.⁷⁵ De csak a mozgalom baloldalán álló Bálint Györgyhöz hasonló intellektueleknél tette föl ez magára „harcos őseinek carbonari-süvegét”, s lett girondistából jakobinussá.⁷⁶ Az Ignotus Pál képviselte közép, főleg pedig a Márai Sándortól vagy Hevesi Andrástól reprezentált jobbszárny más utakon járt. Vagy valamiféle harmadik utat próbált találni, nem különböztetve a szocialista baloldaliság és az ellenforradalmi törekvések más-más tartalmú közösségi irányultsága közt. Vagy pedig a művészet, a kultúra, az európaiság külön világába kívánt zárkózni, a citoyen lét helyett az izolálódó lét lett számára az eszmény. A liberalizmus mögött ott rejlő személyiségközponú világkép belső korlátja, ellentmondásossága felszínre jött.

A századforduló intellektueljeinél egyértelműen a feudális Magyarország emberi jogokat semmibe vevő, nemzeti eszmével manipuláló, tekintélyelvűségen nyugvó, avitt társadalmi rendjének elutasítását, a demokrácia igényét jelentette még a liberalizmushoz hozzátartozó, erős hangsúlyú személyiség-tudat. A felvilágosodás büszke individualizmusa, emberi jog tisztelete, autonómia-akarata élt benne tovább, az a humanista-demokrata radikalizmus, mely tagadta a középkori személyiség-elfojtás minden maradványát, az egyéniséghiányt, a jellegtelenítő univerzalizmust. Éppen ezért nem idegenkedett a tömegmozgalmaktól. Hisz a feudális maradványokkal terhelt hatalmi rendszer leg-erősebben egyéniség- és jogfosztott rétege éppen a nép volt.

A húszas évekbeli intellektuelek többsége viszont már nemcsak a feudalizmus ellen tiltakozott, de minden oly mozgalom ellen, amely – ahogy például Ignotus Pál írta – „a tőke megrendszabályozása ürügyén a személyiséget nyomja el”.⁷⁷ Nem a néptömegek, de azok nevében kívántak szólni csupán, akiknek (Szász Zoltán szavaival szólva) „érzésük van . . . az emberi személyiség iránt, akik az emberben nemcsak a szociális vagy politikai lényt, de a természeti és kulturális tüneményt is tudják látni”.⁷⁸ Elszakadt a baloldaliság kategóriája itt a tömegektől s a tömegmozgalmaktól. A személyiséghez, az individuális jogokhoz s nem a szociális problémákhoz való viszony lett benne a döntő.

Nietzsche a maga szélsőséges individualizmusával, tömegmegvetésével s irracionizmusával mintalakja lehetett például az így értelmezett baloldaliságnak. „Ki ne érezne baloldalt Nietzschében, a hagyományos és szokványos megkötöttségek ellen törő merészségében, a protestáló magánosságában és az intellektuális egyetemességében?”⁷⁹ – tette fel a kérdést például Ignotus Pál. De a maga közösségi-társadalmi beállítottsága folytán semmiféle a tömegekre apelláló, a szociális problémákat előtérbe állító mozgalom nem kaphatott kíméletet tőlük.

Nem a feudális autoritarizmus és paternalizmus, de általában a közösségi értékrend jelentette már *A Toll* fiataljai számára a legfőbb ellenfélt. Még a család közössége is. Oly megkötöttségnek tűnt az, „amelyben – mint a fiatal Ignotus írta – minden individuum személyi önállóságának, distanciatartásának feláldozásával kénytelen fizetni azért, hogy nem rózsabokorban jött a világra”.⁸⁰ Együtt emlegetett ez a szemlélet mindenfajta kollektívizmust: Lenint s Mussolinint, a bolsevizmust és a fasizmust. Egyaránt ellenfelének tekintette a hatalmon levő feudalizmust és a hatalmat ostromló

⁷⁵IGNOTUS Pál, *A divat ellenforradalma*. A Toll, 1929. 29. sz. 13.

⁷⁶BÁLINT György, *A toronyőr visszapillant*. 1. köt. Bp. 1966. 186.

⁷⁷IGNOTUS Pál, *Öncsonkitott irodalom*. (Előadás.) Ism.: REMÉNYIK Zsigmond, Korunk, 1936. febr.

⁷⁸SZÁSZ Zoltán, *Vámbéry Rusztem*. A Toll, 1929. 24. sz. 8–9.

⁷⁹IGNOTUS Pál, *Horogkeresztes hadjárat*. Bp. 1933. 18–19.

⁸⁰IGNOTUS Pál, *A családi élet melege*. A Toll, 1929. 12. sz. 30–31.

néptömegeket, „a mágnást és a dzsentrit” éppúgy, mint „a parasztot és a proletárt”.⁸¹ Értékrendjében a klerikális reakció s a szociáldemokrácia egy platformra került. Büszke volt rá például A Toll, hogy „a kurzista-kerikális-royalista Új Nemzedék és a Népszava támadásainak keresztüzében” élt.⁸² Egybemosódott szemléletében a klerikális jobb és a marxista bal.

Nemcsak a feudális előítéleteket, középkorias babonákat, jobboldali indulatokat s a különféle fanatizmusokat bírálta, bomlasztotta itt egy Voltaire-en iskolázott, de Flaubert Homais-ját is rehabilitálni kívánó, elvulgarizált racionalizmus: megkérdőjelezett ez, mint „tömegmiszticizmust” minden hitet, eszményt.⁸³ Bemutatkozva A Toll szerkesztőjeként a pátoszt tekintette Zsolt Béla a legfőbb ellenfélnek.⁸⁴ „Lelkes kortársain” Ignótus Pál vagy Hevesi András csak gúnyolódni tudott.⁸⁵

Szembenállást jelentett ez a pátoszellenesség minden hamis hittel, frázisszeretettel, fanatizmussal. De ugyanakkor minden tartalmilag igaz közösségi hittel, meggyőződéssel is. Egy fogalomcsúsztással a gondolkodó, nemes szenvedély s a frázisemberség közös zsákba került. „Ázsiai csodavárás, szektárius rajongás, misztikus odaadás”, „újfajta miszticizmus” lett minden közösségre néző, elsődlegesen társadalmi beállítottságú, szellemi s politikai törekvés.⁸⁶ Ahogy a századelő radikalizmusát s a Huszadik Század egykori elveit magában hordó Komlós Aladár megjegyezte rólok: „rajongó férfi és idegbeteg nő: ez nem helyes pár” mondja Madách-nál a falanszter tudósa, a rajongást az idegbetegség egy nemének tekintve. Mintha csak Ignótus Pált és Kézai Simont [Hevesi Andrást] hallanám... a lelkesedés fogalmába belecsempésztek az agyalágyultság fogalmát s ezzel megkezdtek annak diszkreditálását”.⁸⁷ Mint a neoliberalizmus testvérgondolatában, a neopozitivizmusban: a rációnak, az észnek tisztelete a mindent elrelativizáló, öncélú kétely álnevévé torzult.

Alkalmos volt ez az individualizmus jegyében megformált értékrend, személyiségközpontú világkép arra, hogy a tovább élő feudális erők, a támadó jobboldaliság s a hódítani kezdő fasizmus felé a maga személyiségféléssel, észtisztetéssel éles határt vonjon. Az úgynevezett urbánusok pozitív, erjesztő történelmi szerepe (főleg egy ellenforradalmi korban) így nem vitatható. Mindez azonban nem feledtetheti ellentmondásait; azt, hogy a maga közösséggel elvakultságával lehetséges szövetségei, az emberi haladást előrevivő tömegmozgalmak felé is árkokat ásott ez a fajta liberalizmus. Személyiség és közösség elvont ellentétpárjában gondolkodva elfedte, mellőzte, illetve elhibáztatta, retrográd módon választotta meg szocializmus-kapitalizmus, imperializmus-antiimperializmus világot megosztó ellentéteit. Főleg a kommunista s a különféle antiimperialista, magyar viszonylatban pedig az induló népi írói mozgalomhoz való kapcsolatában ütköztek ki élel szélsőséges individualizmusából és tömegellenességéből eredő egyoldalúságai. Az irányzat egyik kulcskategóriáját jelentő fogalomnak, az *antiprovincializmusnak* értelmezése már egymagában tanúskodott erről.

Szerepet váltott ebben a harmadik utas s ezoterikus liberalizmusban a századelő intellektueljének antiprovincializmusa. A magyar elmaradottságot, „magyar ugar-t ostorzó, antif feudális gondolatból elmitizált vidék-, falu- illetve parasztellenes gondolatává vált. Igaz: még ily jellegűen is lehetett ösztönző. Ha többnyire a sznobizmus formájában is, de kultúraigényt diktált ez az antiprovinciális attitűd; tiltakozást mindenfajta műveletlenség, parlagiság s ízléshiány ellen. De ugyanakkor hozzátartozott ehhez a sznobisztikus antiprovincializmushoz egyfajta kulturális köntösbe öltöztetett arisztokratizmus, tömegmegvetés is. S mint ilyen, tiltó fogalomná vált minden oly társadalmi törekvéssel szemben, amely az Ady-féle „végek” – peremvidékek és peremrétegek – hangját közvetítve, a lent maradottak, a történelmen kívül szorultak, a kisemmizett, elmaradt osztályok és népek nevében beszélt. Egyet jelentett antiprovincializmus és a világ legfejlettebb imperialista, tőkés országait eszményítő tömegellenesség. Kiütközött az így értelmezett antiprovincializmusban a személyiség-

⁸¹ IGNOTUS Pál, *Monsieur Homais rehabilitálása*. Nyugat, 1929. I. 343.; SZÁSZ Zoltán, *Jobbra, balra vagy előre*. A Toll, 1929. 11. sz. 7.

⁸² ZSOLT Béla, *Az új nemzedék*. A Toll, 1929. 18. sz. 3.

⁸³ IGNOTUS Pál, *Monsieur Homais*... Nyugat, 1929. I. 343.

⁸⁴ A Toll, 1929. 5. sz. 4.

⁸⁵ IGNOTUS Pál, *Fiatalság, fiatalosság*. Nyugat, 1929. I. 409.

⁸⁶ IGNOTUS Pál, *Horogkeresztes hadjárat*. Bp. 1933. 29–30.

⁸⁷ KOMLÓS Aladár i. h. 19.

központú világgépeket mindig fenyegető egyoldalúság: a társadalmi jogok s a szociális problémák iránti érzéketlenség.

Az előző liberális nemzedékkel – az októberi nemzedékkel – ellentétben nemcsak a feudális nagybirtokkal és a dzsentrivel állított szembe ez a fajta antiprovincializmus, de általában mindenfajta antikapitalista s antiimperialista gondolattal s mozgalommal is. „A nyugatias és városias civilizáltság”, „az aránylag legfejlettebb és legrugalmasabb agyú városi burzsoázia” nevében védekezett és tiltakozott ez a szellemiség – Ignotus Pál szavait idézve – „a sokévszázados rabságtól és társadalmi számkivetettségől babonássá, messiás-váróvá és bosszúszomjazóvá taposott fajták”, „az ázsiai vad és félvad népek” követeléseit és támadásait, az imperialista világot fenyegető forradalmak ellen.⁸

Még Lenint is csak olybá vette ez a szemlélet, mint akinek „sikerült elfalusítani Szentpétervárt”, „sikerült” „dohos és ázsiai” világot teremtenie „az aralomra jutott proletár rétegek kulturálatlan, tehát éppen nem haladott és nem is forradalmi ízlése és értelmi befogadóképessége számára.” „Az ébredő és amerikanizálódó ázsiai nacionalizmus protektora és európai eszmehordozója” volt szemében csak a kommunizmus.⁹ A földgolyó egészét, az imperializmus valóságát számon kívül hagyva, jellegzetes prowestern provincializmussal hirdették: „csak a nyugat-európai demokratikus szellem érvényesülése emelheti ki Magyarországot a háborús összeomlás és a kurzus teremtette mélységekből”.⁹

Egyszerre tükrözte a polgári demokráciának ez a feltétel nélküli eszményítése a gondolat erőnyeit és gyengeségeit. Antifeudális és antifasiszta, de egyben antikommunista és minden antiimperializmussal szemben értetlen mozgalom volt a neoliberalisoké. A fenn hirdetett „tisza, bátor, nem korrumpált, európai, irodalmi és kritikai, humanista szellemiség”.⁹ a „szólid intellektus, differenciált gondolat és urbanitás”⁹ egyben a nyugatbálványozás s a tömegellenesség gondolata is volt. A képletes és valós belváros, a jómódú, gazdag, polgári világ, Max Frisch Biedermannja védte önmagát ezen a gondolon át nemcsak a megkésett imperializmusok fasizmust szülő agresszivitásától, de egyben a világ igazsággal bíró lázadóitól is: a külvárosok és az alvő szegénységétől, a Fanon-féle „föld száműzöttjeitől”. Eszményítődhetett az antiprovincializmus és a személyiségtiszteltet vonzó szavain át egyfajta retrográd emberi tartás: a nem individuális, de történelmi-társadalmi értelemben vett személyiségjogok, s így e világ többsége – a világ szegénysége – iránti felelőtlenség.

Szükségszerűen idegenkedve nézte ez a fajta neoliberalizmus a húszas évek végének legjelentősebb magyar ifjúsági megmozdulásait: az induló népies mozgalom fiataljainak – a Bartha Miklós Társaság és a Sarló tagjainak – parasztdemokrata illetve szocialista vonzódásokat is magában hordó társadalmi törekvéseit. Nem látott bennük mást, mint „helyretyutyus, virtuskodó” „kispolgári vidékies, rácpörköltzagú” közszelemet, „a demokratizmus, a progresszív polgáriság s a nyugatias és városias civilizáltság diszkreditálására irányuló” szellemi törekvést, „antiintellektualizmust”, „szűrostobaságot”.⁹ Mint a maga (az urbánus-népies ellentétet először nagy erővel jelző) 1928-as *Apropo: Erdélyi József* című cikkében Ignotus Pál írta: „a bonyolult gondolatokkal és differenciált érzésekkel” szemben „az antiintellektuális érzelmű fiatalság” követelt itt hangot.⁹ „A magyar szellem rendszeres elbugacosításaként” könyvelődött el a népiségigény.⁹

Félreértés ne essék: számos igaz, helytálló mozzanata is volt ennek a bírálatnak. A dzsentroid értelmiség, az ún. „keresztény úri középosztály” lázadói voltak az új népies mozgalom fiataljai.

⁸IGNOTUS PÁL, *Monsieur Homais rehabilitálása*. Nyugat, 1929. I. 343.: uő. *Horogkeresztes hadjárata*. Bp. 1933. 54–55., 30.

⁹IGNOTUS PÁL, *Monsieur Homais*... Nyugat, 1929. I. 342.; uő. *Horogkeresztes*... 30.

⁹SZÁSZ Zoltán i. h. 8.

⁹ZSOLT Béla, *Az új nemzedék*. A Toll, 1929. 18. sz. 3.

⁹IGNOTUS PÁL, *Fiatalság, fiatalosság*. Nyugat, 1929. I. 413.

⁹Interim [IGNOTUS Pál], *A falusi borász Pesten*. A Toll, 1929. 21. sz. 30.; [ZSOLT Béla], *Fából vaskarikát*... A Toll, 1929. 11. sz. 6.; IGNOTUS Pál, *Monsieur Homais rehabilitálása*. Nyugat, 1929. I. 343.

⁹IGNOTUS PÁL, *À propos Erdélyi József*. Nyugat, 1928. II. 275., 276.

⁹IGNOTUS Pál, *Fiatalság, fiatalosság*. Nyugat, 1929. I. 413.

Magukon hordták múltjuk bélyegét. Ennek volt jele az írásaikban folyvást kísértő antiszemitizmus, faji szemlélet s városellenesség. Nem az ily jegyek éles kritikája tette egyoldalúvá a neoliberalizmus részéről érkező bírálatot, hanem az, hogy elsődlegesen, sőt szinte kizárólag csak azt látták meg bennük: a „szittyáskodó, babonás, provincialista szellemet”, az „ellenforradalmi fuvallatot”, a dzsentrí-tradíciót.⁹⁶ Nem vették észre a lázadás jeleit. Nem vették észre, hogy a paraszti és kelet-európai tájékozódásban, ha mégoly romantikus s ellentmondásos formában történt is ez: egy új értékrend jegyében való pozitív gondolkodás vette kezdetét. Kibontakozóban volt Ady magyarság-versein tudatosodva egy, a huszadik század főkérdéseinek megválaszolásában, ha nem is mindenben maradéktalanul helyes megoldást, de helyes irányt jelző antiimperialista patriotizmus. A városias-nyugatias hübrisszel telített neoliberalizmusnak nem volt szeme erre.

Az ellentmondásosságot nem véve számba csak zavarta, idegenítette *A Toll* fiataljait, a húszas évek végének ifjúsági mozgalmaiban kísértő antikapitalizmus, parasztvonzódás s nyugatellenesség. Az, hogy minden kiadványuk „tele van – mint írták – a nyugati civilizáció kicsinylésével és tagadásával”.⁹⁷ Nem az antiimperialista tendenciát érezték meg ebben – csak a torzító formát: az elfetiszált nyugat-, illetve városbírálatot. A vélt centrum felől nézve, mint Anatole France *Galileai helytartó*-jának szemellenzőzött, szűklátású hőse, megvetették az új forradalmi hiteket, mozgalmakat szülő távoli széleket. Csak a zűrzavart, észelleneséget vélték érkezhetőnek onnét s nem az új eszméket. Jellemző volt rájuk egy sajátos, sznobisztikus, nyugat-rajongó provincializmus. Egy egyedül racionálisnak vélt ökonomista-technokrata látás jegyében félrelegyintettek minden érték-racionális aggályt, megfontolást, történelmi súlyú etikai igényt. Még a földosztás felmerülő eszméivel szemben is azt erősítették: „bármely germán vagy zsidóbank, amely akár egy tucat megye területén maximális termeléssel pótolja a közt, inkább hivatott a föld birtoklására, illetve bérlésére, mint . . . az ős magyar paraszt, aki csak annyit kaparász ki belőle, ami neki és családjának elég”.⁹⁸

A különféle népi mozgalmat előző ifjúsági törekvésekben vélte meglelni ez az eltorzult liberalizmus a maga legfőbb ellenfelét. Mint a visszaemlékező Ignotus Pál írta: „a népies-urbánus ellentét leghevesebb időszak” volt így ez a periódus.⁹⁹ Nem utolsósorban ennek következtében lett gyanússá *A Toll* körül gyülekező neoliberalis fiatalok szemében Ady. Hisz az induló új népiesség, ez a minden ellentmondásossága, zavaros gondolat- és érzelemnyaga ellenére is, mint lehetőséget egy határozott antiimperialista tendenciát is magában hordó, szellemi mozgalom elsősorban ennek „a megtagadott és leköpdösött magyar profétának” vonzásában tudatosodott. Balogh Edgár egykorú szavával: Ady jelentette számára a „szociális robbanó élményt”.¹⁰⁰ Ahogy Zsolt Béla a *Magyar Hírlap* hasábjain gúnyoosan írta: az egész ifjúsági mozgolódás „nem kis részben annak köszönheti mai aktualitását . . . , hogy Ady Endrét a halott Szolimán módjára felültette lóra és mögéje sorakozott”.¹⁰¹

A neoliberalizmus és az Ady-kérdés

1928 tavaszán merült fel az ötlet az országos ifjúsági Ady-ünnepség megrendezésére. Az induló Sarló-mozgalom a budapesti Eötvös Kollégiumban tartózkodó, szlovenszói Balogh Edgár volt a kezdeményezője. Az érlelődő népi gondolat jegyében szerveződő új nemzedék arcát akarta felmutatni benne. „Tervünk szerint – írta az 1928 március elején közrebocsátott kiáltvány – az Ady Endre-ünnepség az új nemzedék most bontakozó új magyar öntudatának egyetemes jellegű meg-

⁹⁶ Ignotus Pál *hozzászólása az Ifjúsági Ankéthoz*. Századunk, 1930. júl. 405.; [ZSOLT Béla], *Fából vaskarikát*. *A Toll*, 1929. 11. sz. 6.

⁹⁷ SZÁSZ Zoltán, *Ifjú szívemben élek*. Nyugat, 1928. II. 235.

⁹⁸ ZSOLT Béla i. h. 6.

⁹⁹ IGNOTUS PÁL, *Elvek, frontok, nemzedékek*. It 1970. 3. sz. 638.

¹⁰⁰ Új Magyar Föld, 1929. 2. sz. 72., 85.

¹⁰¹ ZSOLT Béla, *Ady Endre*. *Magyar Hírlap*, 1929. jan. 27. id. TASI József, *Babits, Zsolt Béla, Hatvány és József Attila*. in *Mint különös hírmondó*. Bp. 1983. 142.

nyilatkozása lesz... A bennünk élő ifjú Magyarországot akarjuk kibontani, azt a szellemiséget, mely Ady Endre halhatatlan költészetéből életrevaló súlyos tanácsokat merített. Meg kell már szólaltatnunk azt a népi eszmét, mely a zárt középosztály-öntudatot az ifjúságban a magyar munkás- és paraszttömegekért való szociális felelősségérzettel olvasztja át, és az új magyar öntudat gerincévé a faji mélységek talajos egészségét teszi”.¹⁰²

„A faji mélységek talajos egészségének” felidézésében ott kísértett a Szabó Dezső-hatás. Nyilvánvaló volt, hogy a magyar „faji triász”-ként emlegetett nevek jegyében, Ady-Móricz-Szabó Dezső ifjúságaként akart szerveződni ez a fiatalság. S így magában hordta azokat az ellentmondásokat is, melyeket Szabó Dezső neve már egymagában jelzett: szociális radikalizmusába bevegült egyfajta romantikus antikapitalizmus s a faji gondolat.

A magyar baloldali progresszió lehetséges és helyes válasza az volt erre, amelyet a 100 %-ban az emigrációban élő Lukács György adott. Bírálta az induló mozgalom „romantikus utópiáit”, de végkövetkeztetése mégis az volt: „érdekes és megemlítésre méltó” ez az Ady nevében induló mozgalom: „Mert jele annak, hogy a fiatal magyar intelligencia ismét keresi a maga útját, és pedig a dolgozó nép millióival együttes, közös útját keresi”.¹⁰³ Hasonlóképp vélekedett a *Huszádik Század* örökébe lépő *Századunk* hasábjain a Károlyi-kormány egykori főispánja, Kemény Gábor is. Bírálva a behatoló faji gondolatot s romantikus antikapitalizmust, mint „igazi újjászületést” üdvözölte a fiatalok kezdeményezését.¹⁰⁴

A század eleji, Ady forradalmával együttindult, hagyományos, magyar baloldal a lehetséges szövetségest látta az új megmozdulásban. A második nemzedék, a neoliberalis ifjúság azonban másképp vélekedett. Úgy ítélte meg (ahogy egyik későbbi cikkében Németh Andor közvetítette): „A jelenleg politikai hatalmat gyakorló kisnemesei réteg magára kezdett ismerni Ady Endre lelki összetételében s a legfelsőbb, mert csak ideológiailag felrakott radikalizmusra feletti szemhunyással, vagy annak egyetemes lenyúzásával kezdte visszakövetelni magának Ady Endrét”.¹⁰⁵ Nem az újat, az út irányát, a lázadást látta: csak a múlt jegyeit. Az Ady nevében történt zászlóbontásra mintegy válaszul felmerült benne az Ady-revizió.

A *Toll* későbbi Kézai Simonjának – Hevesi Andrásnak – a *Széphalom* 1928 márciusi-áprilisi összevont számában megjelent cikke: *Új magyar líra* volt valójában ennek a neoliberalizmustól kezdeményezett Ady-reviziónak az elindítója. „Legfőbb ideje, hogy mindenki elismerje Adyt és legfőbb ideje, hogy megszűnjön az Ady-apológia... és meginduljon az Ady-kritika, az Ady-revizió nagy munkája” – írta Hevesi.¹⁰⁶ Egy szóval sem említette cikkében Balogh Edgárék Ady-ünnepséggel kapcsolatos felhívását. Bár valószínű, hogy cikkét írva ismerte már ezt a március elején megjelent kiáltványt. De ha nem is került az még a kezébe: ismerte az azt létrehozó gondolatokat. Hiszen a gondolatok (kiváltképp értelmiségi fiatalok esetében) nemcsak írásos dokumentumok segítségével, de láthatatlan kommunikációs csatornákon (kávéházi, egyetemi, kollégiumi stb. beszélgetéseken) át is terjednek. Nem kétséges így, hogy az Ady-ünnepség tervét létrehozó eszmékre is felelt Hevesi András a maga cikkében. Azokkal vitázott – két lényegi vonatkozásban is. Egyrészt egy másfajta ifjúsági arcot, generációs önképet vázolt fel. Másrészt egy másfajta Ady-értékelést.

Balogh Edgárék egy társadalmi érdeklődésű, a közösség problémái iránt elkötelezett „a szociális haladás, az európai kultúrérdéklődés és a reális magyar sorsmegoldás” útjait kereső ifjúság nevében szóltak: társadalomközpontú volt a világgépük.¹⁰⁷ Hevesi András viszont azt hangsúlyozta: „Ady túláradó generációja után most egy tartózkodó nemzedék van kialakulóban, amely a magányos erőfeszítést többre becsüli a kollektív eksztázisnál. Ez a nemzedék bizalmatlan mindennel, elsősorban a saját szép hangulataival, saját könnyű elragadtatásaival szemben... Ez a nemzedék mindenekelelt

¹⁰² BALOGH Edgár, *Hét próba*. Bukarest, 1965. 69–70.

¹⁰³ Vajda Sándor [LUKÁCS György], *Ady program*. in TAMÁS Aladár, *A 100 %*. Bp. 1964. 233–236.

¹⁰⁴ – ny [KEMÉNY Gábor], *Ifjú szívekben élek*. Századunk, 1928. 8. sz. 505–507.

¹⁰⁵ NÉMETH Andor, *Ady-revizió*. Erdélyi Helikon, 1929. II. 505.

¹⁰⁶ HEVESI András, *Új magyar líra*. Széphalom, 1928. márc-ápr. 119.

¹⁰⁷ BALOGH Edgár i. m. 70.

önmagát akarja megismerni". A „kollektív eksztázissal” szemben a „magányos erőfeszítésen”, a szolgálatetikával szemben az önmegvalósításon volt itt a hangsúly; a hit helyett a néma kételyen.¹⁰⁸ Individuumközpontú lett a beállítottság. S ez a másfajta tendencia, a szakítás vágya az előző – forradalmi – nemzedék értékrendjével, konvencióival, azokkal „a készen kapott gondolkodási és érzésformákkal, amelyekben felnevelkedett”, tette fontossá számára az Ady-reviziót. Hiszen – mint írta –: „a magyar közelmúlt lelkivilágát egy név foglalja össze szinte hiánytalanul, az Ady Endréé”.¹⁰⁹ Elválasztotta Hevesi szerint ezt az individuumközpontúan gondolkodó új nemzedéket Ady Endrétől egyrészt egy világnézeti probléma: az ízléskérdésként jelentkező szkepszis, másrészt egy politikai-társadalmi kérdés: a magyarságprobléma.

„Az új ízlés ma ismét tudományos egzakttságot követel a költőktől” – írta Hevesi, s szemére hányta Ady-nak a valláspótléknak tűnő jeanne-d’arc-oszkodást, a profétikus allűröket, azt, hogy „került minden egzakt kifejezést”. A kétely művészetét, az induló Neue Sachlichkeit tárgyyszerűségét, antipátosztát kérte számon tőle.¹¹⁰ Politikai síkon pedig (s nyilvánvaló volt itt a Balogh Edgárrékkal folytatott vita) magyarságképe felé vont határokat.

Balogh Edgárék (röpiratuk tanúsága szerint) elsősorban azt a költőt látták Adyban, aki „a magyar problémát kiáltó fájdalommal felvetette”, aki „a magyar népi mélységekből feltörő irodalmi megújodásnak” volt reprezentánsa.¹¹¹ A magyarságversek Adyját érezték elsősorban közel magukhoz. Hevesi András pedig mindenekeelőtt ezt utasította el. „Az új generáció – írta – ... nem fogja gondolkodás nélkül átvenni, mint ’szent hagyományt’ Ady magyarságát ... le fogja bontani azt a szeszélyes barokk felépítményt, melyet a magyar öneszméletre emelt ... kevés érzéke van egy olyan nemzeti vallás iránt, melynek apologetikája egy magányos ember testére van szabva és nem olyan rövidlátó, hogy a nagyváradi újságírótt összetévevessze a lotharingiai parasztlánnyal”. „A magyarságnak – fejtegette tovább – nem hősökre, hanem munkásokra, nem magyar karakterfejekre, hanem magyar gondolatokra van szüksége”, s „egyiket sem kaphatja meg Adytól, aki istenné akart lenni, mert ez még mindig könnyebb feladat volt számára, mint emberré lenni.”¹¹² A Kosztolányi-féle Ady-reviziónak volt ez az írás mintegy előzője. Azonos esztétikai-világnézeti-szellemi attitűd nyilvánult meg benne.

S nem pusztán egyéni véleményt fejezett ki Hevesi András ebben a cikkében. Jogosan beszélt egy nemzedék nevében. A *Toll* körül gyülekező neoliberais ifjúság általában is így gondolkodott Ady Endréről. Nem véletlen, hogy ugyanabban a *Toll*-számban, amelyben Zsolt Béla a maga szerkesztői programját, pátoszellenességét kifejtette, „Ady lihegő és dagályos és gyakran formátlan emfázisa” ellen is volt egy éles vágás.¹¹³ Már a Kosztolányi-féle revízió előtt is lépten-nyomon feltűntek a *Toll*-ban Adyval, illetve az Ady-hatással kapcsolatos fenntartások, bíráló kitételek. Zavarta A *Toll* fiataljait „az udvarképes Ady”; az, hogy „stréberek és oportunisták hasonlítják át magukhoz”.¹¹⁴ Egyértelműen a *Bartha Miklós Társaság*-ra célozva hangoztatta A *Toll*: „különböző fajta: félig vagy egészen retrográd kultúrpolitikai szervezetek egy sorba állítják az egykor hazátlannak bélyegzett poétát – Bartha Miklóssal”.¹¹⁵ Gyanakodva nézték a népi jelszavakkal jövő fiatalok Ady-körül seregtoborzóját, a Balogh Edgár szervezte 1928-as Ady-ünnepet. Az ennek árnyékában szerkesztett *Ifjú szívekben élék* című kis cikkgyűjtemény „oly kedvteliséssel terpeszkedett” el szerintük „a reakciós kátyúban”, „mint egy igazi turáni lomhaságú bivaly az iszapban”.¹¹⁶

¹⁰⁸ HEVESI András i. h. 119.

¹⁰⁹ HEVESI András i. h.

¹¹⁰ HEVESI András i. h. 120–122.

¹¹¹ BALOGH Edgár i. m. 69–70.

¹¹² HEVESI András i. h. 119–122.

¹¹³ Ntn, *Babits*. A *Toll*, 1929. 5. sz. 51.

¹¹⁴ *Az udvarképes Ady*. A *Toll*, 1929. 6. sz. 38.; *A Toll nem támadó orgánium*. A *Toll*, 1929. 10. sz. 1.

¹¹⁵ A *Toll*, 1929. 11. sz. 1.

¹¹⁶ A *Toll*, 1929. 12. sz. 6.

E mellett a meghamisítás ellen való tiltakozás mellett feltűnt egy másfajta álláspont is. A Toll íróinak egy része szerint nem pusztán kisajátítás történt itt, de jogos birtokbavétel: Adyt sajátos magyarságtudata következtében indokoltan érezhette magáénak az ifjúsági mozgalmak mögött ott sejtett jobboldal. Meggyőződésük volt: nem recepcióesztétika-beli revízióra, de Ady-revízióra van tehát szükség, nem a befogadást: magát a költőt kell bírálni mindenekelőtt. Ahogy A Toll vitandító cikke egybesűrítette: „Tudjuk, hogy vannak sokan kiváló és avatott íróemberek, kik állandóan panaszkodnak az Ady-program elsikkasztása, Ady lényeges törekvéseinek elhomályosítása miatt, mások pedig nem kevésbé kiválóak és nem kevésbé hivatottak túlzottnak vagy legalábbis céljavesztett irányúnak tartják a ma szokásos Ady-dicsőítések hangját”. S A Toll írói gárdája inkább ezekkel az utóbbiakkal értett egyet. Velük értett egyet – mint Miklós Aladár rámutatott erre – maga a szerkesztő, azaz Zsolt Béla is.¹¹⁷

„Itt van egy nagy sereg értékes író, nagyrészt szintén Ady egykori barátja és társa: Kosztolányi Dezső, Gellért Oszkár, Karinthy Frigyes, Füst Milán, Babits Mihály, Kemény Simon, Szász Zoltán, akikről, ha szabad ezt a kifejezést használnunk, nyílt titok, hogy Adyról való vélekedéseik nem egyeznek teljesen az általános véleménnyel” – hangoztatta ankét-meghirdető cikkében Zsolt Béla.¹¹⁸ Elsősorban ezek megszólaltatása érdekében indult A Toll-ankét. Felszínre akart hozni egy háttérbe szorított, Ady nagyságát megkérdőjelező, lappangó véleményt. Nem véletlenül utalt – igaz névtelenül – Hevesi András *Széphalom*-beli cikkére is a bevezető írás.

Meggyőződése volt A Toll fiataljainak (legalábbis jelentős részüknek), hogy az általuk utált „fiatal konstruktivisták” – népies fiatalok – eszmei zűrzavaráért Ady a felelős, hogy (miképp az ankét során Szász Zoltán ezt meg is fogalmazta): Ady „túlértékelése” a magyar radikalizmus részéről ugyanaz a „becslési hiba, melyet a magyar progresszió 1918/19-ben, az októberi uralom idején a bolsevizmussal szemben elkövetett”. „Valami ilyen természetű határon túlmenés, mértéktartani nem tudás történt Ady körül is” – összegezte Szász a neoliberais hazai körökben pusmogott véleményt.¹¹⁹ Egy antikollektivistá jellegű, individuumközpontú világnézet gyanakodva nézte Ady Endrének a nép, a közösség iránti elkötelezettség jegyében fogant és ható költészetét. Kosztolányi joggal érezhette: társadalmi hátvédet talált (s nem a konzervativizmus hívei, de „modern, művelt, európai szellemek” között) a benne élő Ady-ellenség.¹²⁰ Hisz A Toll szerkesztője, Zsolt Béla már korábban is jelezte az egyetértést vele. Mint Tasi József felfigyelt rá: 1929 január 27-én a *Magyar Hírlap*-ban megjelent tőle egy cikk, amelyben épp Kosztolányira hivatkozva sürgette már az Ady-revíziót. „De itt valahol, négy-öt magyar összehajol – írta – és óvatosan, de mohón reklámolja az Ady-revíziót. . . . És csak a minap olvastunk egy Ady találómesét, egy kaján jellemzést egy Clitiphon görög filozófusról az egyébként valóban virtuóz költő tollából”. Ez a költő Kosztolányi volt. Megíródhatott a „különvélemény”. Úgy látszott: adott volt egy visszhangzó közönség.¹²¹

Más kérdés aztán, hogy A Toll cserbenhagyta később Kosztolányit. Ahogy Babits sértett indulatossággal egy kiadatlan cikkben fel is róta ezt: „ezek a kis hiénák valamennyien óvatoskodók, álnokok, kétértelműek, s még engem mernek kétkulacsosnak nevezni”.¹²² Valóban ellentmondásosnak, „kétkulacsosnak” tűnt a szerkesztőségi álláspont. Eleinte inkább Ady-ellenesnek látszott, később azonban egyértelműen Ady mellett érvelt, Kosztolányi ellen fordult. Lehetetlen kinyomozni ma már, hogy mi történt a színpalak mögött, mi magyarázza, hogy nem szolt hozzá (noha ígérve volt), például Ignótus Pál, hogy elhatárolta magát Kosztolányitól még az Ady ellen állást foglaló Szász Zoltán is, s végülis nem Kosztolányi mellett, de vele vitázva, tőle elhatárolódva zárta le az ankétot A Toll.

Megmutatkozott ez az elhatárolódás már egy Stefan Zweig-gel készített interjú közlésében is. Épp ellenkezőjét mondta ebben az akkor már világhírűnek számító német író, mind az írói hit-

¹¹⁷ A Toll, 1929. 11. sz. 2.; *KOMLÓS Aladár, A Tollról*. in A Toll Repertórium. Bp. 1977. 8.

¹¹⁸ A Toll, 1929. 11. sz. 2.

¹¹⁹ SZÁSZ Zoltán, *Ady*. A Toll, 1929. 17. sz. 19.

¹²⁰ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég* . . . 224.; Kosztolányiné i. m. 283.

¹²¹ ZSOLT Béla, *Ady Endre*. Magyar Hírlap, 1929. jan. 27. id. TASI József i. h. 142.

¹²² GELLÉRT Oszkár, *Egy író élete*. 2. köt. Bp. 1958. 140.

vallással, mind pedig Adyval kapcsolatban, mint Kosztolányi. „Nem, az író nem hallgathat – fejtegette Zweig – ... Magyarországnak is van egy írója, aki nem hallgatott. A magyar irodalomnak is van egy olyan alakja, aki a magyar nép élő lelkiismerete, harsonás hirdetője volt: Ady Endre. Féltő szeretettel őrzöm Ady Endrének egy hozzám intézett levelét. ... Büszke lehet az a nép, amelynek olyan reprezentálója van, mint az az Ady Endre, aki eleven példa arra: mi az igazi író hivatása.”¹²³ Stefan Zweignek ez a nyilatkozata már eleve hatálytalanította a Kosztolányi-féle kérdésfeltevést. S elvégezte ezt a hatálytalanítást a végső szerkesztői állásfoglalás is.

„Kosztolányi Dezső és Babits Mihály túlzottnak érzik a hatást – írta az *Ady-ankét vége* című cikkében a szerkesztő Zsolt Béla – ..., talán igazuk lenne, ha Ady túlzott kultusza alantas, selejtes tömegeket tartana foglyul. De a tömeghatás szempontjából nem közömbös, hogy Adyt legszenvedélyesebben a magyar közvéleménynek kétségtelenül legintellektuálisabb rétegei ... és előretörő évjáratái appercipálják.” A Kosztolányiétól szögesen eltérő befogadáskritikai észrevétel volt ez. S hogy még félreérthetlenebb legyen ez az „*írastudatlanok árulása*” jelszóba sűrített, Kosztolányi-féle gondolattal az egyet nem értés, hozzáfűzte mindehhez Zsolt Béla: Ady költészetét „a szellemileg leglustábbak és irodalmiakban egyenesen tanácstalanok tagadják”, az „antiintellektuális írástudatlanság”. A tőle kezdeményezett és bátorított vitában *A Toll* szerkesztősége nem Kosztolányi mellett, de ellene érvelt.¹²⁴

Valószínűleg közrejátszott ebben a pálfordulásban az elszigetelődéstől való félelem. Nyilvánvaló lett az ankét során, hogy rosszul mérte fel a befogadói közhangulatot *A Toll* szerkesztősége. A vita megmutatta, hogy szinte az egész magyar baloldalon mélyen ott élt még Ady-kultusza. A majd félszáz hozzászóló közül legfőljebb ötven vagy hatvan ha osztották a Kosztolányi-féle álláspontot.

Közrejátszhatott a történet változásban a neoliberalizmus ellentmondásossága, megosztottsága is. A balszárny a jobbal és a középpel az Ady-kérdésben nem érthetett egyet. Bálint György másként gondolkodott róla, mint például Márai Sándor vagy Hevesi András. S megnövelte ennek az oldalnak a súlyát, szerepét, hogy hozzá hasonlóan Ady mellett foglalt állást az első radikális nemzedék, az októberi forradalom nemzedéke is. Befolyásolta ennek, főleg a még mindig emigrációban élő öreg Ignotusnak állásfoglalása, a vita menetét. Nem véletlen, hogy a Babitsé mellett az ő hozzászólása „döbentette meg” leginkább Kosztolányit.¹²⁵ Másra számított.

Az októberi forradalom költőjeként könyvelte el Ignotusé nemzedéke még mindig Ady Endrét. Kosztolányi mögött, mint nem feledett bünt, ott látta viszont az 1920-as ellenforradalmi, *Új Nemzedék*beli szereplést, az antiszemita Pardon-rovat szerkesztőként való jegyzését. Nem feledhette a kortárs-nemzedék olyan könnyedén azt a Kosztolányit, aki még 1922-ben is vallotta magáról: „meggyőződésemmel fogva pesszimista vagyok és a jobboldalon foglalok helyet”.¹²⁶ Nem tekinthető véletlennek az, hogy épp az Ady-vita során melegeztette fel *A Toll* egyik névtelen, szerkesztőségi glosszája a Pardon emléket, mint olyan rovatét, amely a „különítményekhez” intézte a maga „nyilvános feljelentéseit”. „Valósággal idegenvezetője volt az *Új Nemzedék* Pardon rovata – írta – a vidékről felkerült, tájékozatlan tisztiruhás fiatalembereknek, akik a két pályaudvarhoz közel eső hotelokban szálltak meg, s az *Új Nemzedék*et használták Baedekerként éjszakai kiruccanásaikhoz.”¹²⁷ Kosztolányi emberi-politikai diszkreditálását célozta ez a nyilvánvalóan az ellenforradalmat, a különítményes terrort idéző, s valószínűleg a mindezt megszenvedett volt októbristáktól sugallt megjegyzés. Adyt bálványozta, de Kosztolányiban nem tudott bízni ez a nemzedék.

Elsősorban antifederalizmust, antipaternalizmust jelentett még a századelő radikálisai számára a liberalizmus. A tett, a politika hozzátartozott itt még egy személyiségközpontú világképhez is. Idegen volt így tőlük az adottal megbékélő Kosztolányi-féle befeléfordulás. Idegen volt tőlük (ahogy Adynak és Kosztolányinak metaforikus szembeállításán át az öreg Ignotus megfogalmazta): „a latin

¹²³ SZÉKELY Béla, *Stefan Zweig nyilatkozata az író hitvallásáról, Ady Endréről, magyar írók árulásáról és orosz útjáról*. A Toll, 1929. 18. sz. 30.

¹²⁴ ZSOLT Béla, *Az Ady-ankét vége*. A Toll, 1929. 19. sz. 9.

¹²⁵ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég* ... 613.

¹²⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Nyelv és lélek*. Bp. 1971. 327.

¹²⁷ A Toll, 1929. 17. sz. 3.

Elválaszthatatlan a Kosztolányi-féle Ady-revizió a húszas évek végének újliberális törekvéseitől, a kezdődő urbánus-népies pörpatvartól. Eszmei anyaga, gondolatvilága nem utolsósorban innen érthető. Így lett például az *antiprovinciálizmus* egyik vezető gondolat benne. Igaz, jelen volt Kosztolányinál mindig is a *vidék*, mint művészi motívum. Az életűresség érzésének volt ez nála egyik hordozó képe. (Elég utalni a *Pacsirtára* vagy az *Aranysárkányra*). De ez a sajátos, nihilt idéző vidékidegenség vidékmelancholia volt inkább s nem neoliberalis vidékellenesség. Mint kísérő, értékelő érzést együttérzést vonzott: az embertragédián érzett meghatódottságot – s nem dühöt és megvetést. Az Ady-cikkben viszont (jelezve mintegy a felhajtó, ihlető társadalmi erő) a korai urbánus antiprovinciálizmus, vidékellenesség volt jelen már mint egyik vezető gondolat. Az „írástudatlanok árulása” éppúgy mint a neoliberalis közép és jobbszárny eszmevilágában a vidék szellemi betörése, a provinciálizmus térnyerésével azonosult.

Jó szemmel vette észre Kosztolányi Dezső azt a recepcióesztétikabeli törvényt, hogy az életműre kisugárzó, azt eleve minősítő legenda az irodalomban csak ott keletkezik, ahol adott egy adekvát befogadói atmoszféra, egy legendateremtő, mitizáló háttér, ahol valamilyen erős hőfokú szellemi törekvéssel esik egybe az életmű értéke, vagy – félreértése, a művésze recepció. S az Ady-legenda esetében a húszas évek végén ezt a mitizáló háttért nem az új – a „nyugatos” – irodalom szükségleteiben vélte megtalálni már. Sőt, meggyőződése volt: ennek nem kell többé ily legendásítás. A vidéki szellem lázadása, a provinciális gondolkodás eluralkodása volt véleménye szerint a mozgató már ekkor.

Az egyik oldalon ott voltak Kosztolányi szerint „Európa hű fiai”, „a művészetre fogékony, tiszta fejű emberek”, „az előkelő szellemek, a szenvedő lelkek”, „a modern, európai szellemű irodalom legkülönbjei” s az „értelmes, művelt olvasók”, „azok, akik még gondolkodni hajlandók”. Ezekből kerültek ki az Ady túlértékelése ellen tiltakozók. A másik oldalon az Ady-rajongók táborában felvonult viszont szerinte „a szónokló üresség”, „a bugaci fajdelem”, „a konok kis sötét vidékiesség”. „A félművelt emberek”, „az elsavanyodott kődös agyak”, „az irodalmi sehonnaiak”, „garázda írástudatlanok”, „bálványa” volt szerinte Ady. Ők voltak azok, „akik – mint írta – néger lármával körüljárják”. „E vitakozók nagy része évszázados betűiszonyban szenved” – jegyezte meg róluk. S így vonta meg a végső mérleget: „Kötelességem tiltakozni egy olyan divat ellen, mely már balkánizmusba fullad, és irodalmunk európai szintjét veszélyezteti”.¹³⁴

A *similis simili gaudet* átöröklődő, összefüggést teremtő elve alapján nemcsak a befogadói közösség, de a vidékiesség reprezentánsa volt Kosztolányi szerint maga a befogadott, azaz Ady is. Goethe Faustjának olvasója, aki ismerte a Föld szellemének híres szavait („Du gleichst dem Geist den du begreifst”), ösztönösen is előlegezte a befogadásesztétika egyik lényegi törvényét: a befogadói ekvivalenciát. Meggyőződése volt: a vidék azért visszhangzott Adyra, mert Ady mint költő maga is vidék volt.

Nem pusztán Szász Zoltán, Hevesi András vagy Márai Sándor vélte úgy, hogy „lelkes, kis, vidéki dzsentri úr” maradt Ady egész életében, akinél „minden Párizsrajongása... csak művelődési piperkőcködés... a vidéki gavallérok túlzott parfümhasználatához hasonló parlagi mondanékedés”, s akin „Párizs, Nyugat, kultúra úgy lóg, mint vademberen a frakk”.¹³⁵ Így ítélte meg ezt Kosztolányi is. Gellért Oszkár jegyezte fel, hogy cikkéről vitázva, Adyt „vidéki ripacsnak” nevezve, azt hozta fel érvként, hogy „felesége, Csinszka és annak egyik barátnője sokszor órákig járták végig a belvárosi divatüzleteket: Ady ragaszkodott ahhoz, hogy nyakkendője, zsebkendője és harisnyája egyszínű legyen”.¹³⁶ Ortega y Gasset terminus technikusát, a *regionalisme*-t írta fel magának emlékeztető szóként a tervezett, de elmaradt válaszra készülve.¹³⁷ S magában az indító, vitát kavará cikkben is folyvást visszatért a halott költőtárs képzel, feltételezett provinciálizmusára való utalás.

¹³⁴ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 221–239.

¹³⁵ Szász Zoltán i. h. 15.; HEVESI András, *A Gare de l'Esten*. Széphalom, 1927. 393.; MÁRAI Sándor, *Az olvasó nevében*. A Toll, 1929. 15. sz. 10.

¹³⁶ GELLÉRT Oszkár, *Kortársaim*. Bp. 1954. 74.

¹³⁷ KOSZTOLÁNYI i. m. 622.

„Egy kissé vidékies trubadúr hangját” érezte ott Ady szerelmes verseiben *Az írástudatlanok árulása*-t író Kosztolányi, a politikaiakban, pedig a „kortest”, a „melldöngető magyart”, a „puffogást”, a „nagyhangúságot”. Mintha csak Stendhal Sainte-Beuve-höz írt híres mondata csengett volna vissza: a provincialakóknak kell az emfázis. A provincializmust felidéző szavak és képek merültek fel benne az egyes versekről szólva is: „a zsumaliszta fölény”, a „süket citera” s a „nyafogó csimpolya.” „Ezek a költők tavaszkor éppoly lazán és üresen énekelnek, mint valaha néhai Hazafi-Veray János” – írta például a *Költők Tavaszkor énekelnek* című költeményről. Szemére hányta Adynak a felületes műveltségű, provinciális beállítottságú, parlagi költők jellemző hibáját: az „összefogáshiányt”, a „pongyolaságot”, azaz az ízléshiányt. „Művészi ízlése . . . ki-kihagy” erősítette. Úgy könyvelte el a holt költőtársat, mint akinek megjelenésével a város fölött a vidék, nyugattal, Európával szemben Kelet, a „sámánizmus” győzött s nyomult be – eléggé el nem ítéltető módon – az irodalom élvonalába a neki szabott helyről, a perifériákról. „Petőfi . . . világvárosi jelenség, Ady minden Párizsrajongása ellenére nem az” – hangzott érvelése –: „a francia szellem a pórúsáig se hat”. Vidékiesség és európaiság ellentétévé alakult át szemléletében az egész Ady-kérdés.¹³⁸

A neoliberais, urbánus antiprovincializmus valós tartalma elemezhető ki így Kosztolányi Ady-ellenes megnyilatkozásaiból. Nem antifeudalizmus volt ez többé, (hisz akkor Adyban elsősorban a fegyvertársat kellett volna látnia). A polgári értékrend eltorzulását, a reneszánsz és a felvilágosodás egyéniségtisztelőének individualizmussá válását tükrözve vissza, idegenkedést hordott magában ez a kritika mindenfajta közösségi gondolattal szemben. Az antiprovincializmus a lényegét nézve az individualizmus megjelenési formája, a közösségi eszmény tagadása volt. Az izolált én gondolatával azonosult itt az európaiság. Antikollektívizmus, a magánéleti és a közéleti szféra elszakítása jelentette egyik lényegi ismérvét.

„Anarchista vagyok testestül-lelkestül. . . Ellensége a divatos kollektívizmusnak, amelyetől minden formájában irtózom” – írta Kosztolányi az Ady-vita kapcsán a kielezően kérdező helyzettől, a támadó-gúnyoló ellenérzésektől rákényszerített önszembesülés, önmérlegelés jegyzetei közt.¹³⁹ Két eltérő világkép – individualizmus és kollektívizmus – vitájának látta Adyval vívott párharcát. A stirneri értelemben vett – az én egyetlenségét: az egyediséget, az individualitást központi értéknek valló – anarchista tartás volt cikkét írva számára az eszmény. Az az izolációs-individualista világkép, amely – mint vallotta – „az egyént tartja mindenekfelett valónak”, „az egyént tartja a világ központjának, és az élet egyetlen értékének azt, hogy az egyéniséget a maga szűk keretén belül érvényesítheti”.

Nem ismerte Kosztolányi a személyiségközpontú világkép egyik legnagyobb filozófusának, Kierkegaard-nak az írásait, de éppúgy, mint ő, a társadalomközpontú világkép alapjait kérdőjelezte meg. Vesztve minden hitet, mint üres illúziót, az egyéniségben vélte megelni az egyetlen fogódzót. „Nincs ma olyan fiatalember – írta egyik 1922-es cikkében *Az ember tragédiája* időszerűségén elgondolkodva –, ki máról holnapra ne jutott volna egyik korszakból a másikba, és ne bukdácsoljon volna színről-színre, végzetek és végletek között mozogva”. „Kiábrándulva”, „mindenütt az örök emberi kudarc ismétlését látva”, „minden tömegmozgalom tagadójává válva” eljutott – mint szerinte Madách is – ahhoz a gondolathoz: „Csak az egyéniség tisztaságában, nemességében van a megoldás”.¹⁴⁰ A szolgálatetika helyét elfoglalta az önmegvalósításetika. „Van-e érdekesebb, mint egy ember ügye? Nagyobb bármi, mint a magánügy?” – hangzott nála folyvást a választ nem váró költői kérdés.¹⁴¹

Idegennek tartott magától a *Különvéleményt* író Kosztolányi mindenfajta elkötelezettséget, közösségvállalást. Ahogy válasszikk tervezetében megfogalmazta: „. . . sohasem tudtam azonosítani magam egy párttal, egy tömegérdekkel, mert értelmem és érzésem sokkal több szempontú, semhogy beleferne a vágyam a szűk keretbe. És emberségem azonnal kiugrott belőle”.¹⁴² „Lehetetlen

¹³⁸ KOSZTOLÁNYI i. m. 221–239.; 628.

¹³⁹ KOSZTOLÁNYI i. m. 623.

¹⁴⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Színházi esték*. 1. köt. Bp. 1978. 160.

¹⁴¹ KOSZTOLÁNYI *Egy ég* . . . 625.

¹⁴² I. h. 621.

minden pártot kiszolgálni – hangoztatta másutt, nem sokkal a vita lezajlása után egyik (a Budapesti Hírlap szerkesztőségének adott) interjújában –. Ennélfogva egy pártot sem szabad kiszolgálni. Nem szabad lemondanunk egyetlen kiracsünkről, az egyéniségünkről”.¹⁴³

Fejedve azt az igazságot, melyet így tömörített egybe szinte szentenciaszerűen a híres lenini szó: *társadalomban élni és társadalomtól függetlennek lenni nem lehet* – maradéktalanul függetlennek vélte a külvilágtól itt önmagát az én. Mindenfajta közösségi megkötöttséggel szemben hangsúlyozta: „vagyok, aki vagyok” „független ember”, „szabad ember”, „aki nem egy párt vagy érdekcsoport kortesigaszágát hirdeti, hanem azt, amit gondol és érez”. Erősítette: „Érdekem pedig nincsen. Hisz senkihez sem tartozom”.¹⁴⁴ Az önmaga kiteljesedését, a személyiség rangját, méltóságát, az önmegvalósítást a történelmi-társadalmi cselekvésen át kereső emberrel szemben eseményé vált itt a magát minden történelmi-társadalmi kötelezettségtől, közösségformától, emberiségtől, nemzettől, osztálytól – egyaránt eloldó, csak a személyes szférát meghatározónak, valóságnak vélt elszigetelt én. Az Ady-reviziót végző Kosztolányi sajátos értékrendje, etikai-esztétikai normarendszere nem utolsósorban innen volt érthető. Egy individuumközpontú művészi látás tagadta benne a társadalomközpontú szemlélet értékrendjét, jogát, kérdőjelezte meg az Ady Endre-modellt.

Eltérő értékrend

Etikai vonatkozásban az önzést, hiúságot, a bírálatot nem tűrő érzékenységét kifogásolta első sorban Kosztolányi Ady Endrében. Szemére hányta a műveit fogadó „élmélyítő áradásokat, melyeknek – mint írta – hőfokát nemegyszer maga a költőfejedelem szabta meg”. „A kritikát a legenyhébbet sem bírta” – jegyezte meg róla, s gúnynal emlegette, hogy „életének becsavágya, aggodalma kizárólag a hírneve volt, melynek ébrentartására minden eszközt igénybe vett”.¹⁴⁵

Ady életének minden ismerője tudja, hogy volt igazság ebben a tényrajzban. Nem a leírás – az értékelés volt eltévesztett. Individuálpszichológiai jelenségnek könyvelődött el az, ami csak szociálpszichológiailag, illetve esztétikailag volt helyesen értelmezhető; a missziótudat s a váteszhit felől. Nem vette számba ez a szemlélet – miképp a vita folyamán Komlós Aladár rámutatott erre”¹⁴⁶ hogy Adynál az én nem pusztán egy elszigetelt én volt, nemcsak egy *Ego*, de egyben egy *Mi* is, egy ügy hordozója: a magyarság, a nép s az ember helyett állt. Küldetésérzést, hivatástudatot hordott itt magában a személyes hiúság. Egy dezilluzionált, izolációs, privatizáló individualizmus nem értette meg Ady másfajta – forradalmi, reprezentáló – individualizmusát.

S személyiségfilozófiai síkon is megmutatkozott ez az értetlenség. Eltérő volt a személyiségeszmény. A társadalmi beállítottságú, közösségre elkötelezett én mindig szubsztancializált. Belső szilárd magot, keménységet, tartást – azaz: szubsztanciát ad neki az érzett feladat, a hordott hivatás. Az önmegvalósítás itt egyben önkorlátozás. Lehetőségeket hagy veszni az én, hogy arra koncentráljon, mit lényegesnek tart. Az individuumközpontú, izolációs világkép számára viszont nem az elhatárolódásban, nem a mélységben rejlik a teljesség, de a sokféleségben. A szubsztancia nélküli, szétfolyó élet számára az eszmény: nem az intenzív, de az extenzív gazdagság, a Füst Milán-féle *ez is én vagyok, az is én vagyok*-fajta magatartás. Megróttá Kosztolányi Ady Endrét azért, hogy nem „élő, személyes, örök-ké változó ember”, de „mindig csak a szomorú vátesz”, nem „öleli magába az egész életet”, „minden tragikumot és komikumot”, de „humortalann, száraz és izzó”, ki mindig „a politikai küldetés és halál pózában áll”.¹⁴⁷ Egyhűrságnak, korlátoatlanságnak tűnt ebben a személyiségkoncepcióban a meghatározó, belső magot adó, szubsztanciális lét, a belső komolyság, az ügyre koncentrátság.

Nemcsak személyiségfilozófiai s etikai síkon, de esztétikailag is egy izolációs, individuumközpontú világkép értékrendszere ütközött ki a Kosztolányi-féle Ady-kritikában. Ezért került központi helyre

¹⁴³ KOSZTOLÁNYI, *A magyar író sorsa*. Budapesti Hírlap, 1930. febr. 6.

¹⁴⁴ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 624, 620, 615, 625, 618 621.

¹⁴⁵ I. h. 225, 232.

¹⁴⁶ KOMLÓS Aladár, *Kritikus számadás*. Bp. 1977. 500.

¹⁴⁷ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég...* 229., 230.

például benne, mint bíráló szempont, „a mélyen lakozó őszintétlenség” és a modorosság.¹⁴⁸ Életrajzi-pszichológiai koordináták közt volt elgondolva itt a művészi nyíltság, s nem társadalmi összefüggésekben; oly sajátjának látszott ez, melyet csak az életrajzi élmény hitelesíthet s a társadalmi nem. Petőfi forradalmisága „az őszinteség elsőpró erejével hatott” Kosztolányira, hisz ő – mint írta – „egyszerűen a nép fia, törőlt metszett demokrata”, mint ilyennek fakadnak fel indulatai. Egybecsengett nála a személyes sors és a világgép. Ady viszont nem lenről, nem a szegénységből, nem a népből jött, hisz – amint megjegyezte – ő maga is úrnak nevezte magát. Az ő forradalmiságában ott érezte így az őszintétlenséget, a szerepjátszást, a pózt.¹⁴⁹

Petőfi ellenében nem az „öztön”, nem a „gyermeklélek”, a természetes én szólalt meg Adynál Kosztolányi szerint a forradalmi költeményeken keresztül, de a számító ész: forradalmat mondván „egy tudományos, értelmi tételre esküszik – írta – az ő ’szent jásziságára’”. „Politikai verseit többnyire megrendelésre írta – jegyezte meg róla gúnyosan – . . . Ezek a versei nagyhangúak, döcögősek, fáradtak”. Hiányzik szerinte belőlük „a teljes elfogultság. Az az elfogultság, amely nem tekint se jobbra, se balra, hanem vakon hisz abban, amit hirdet”.¹⁵⁰ Nem tudta elképzelni egy individuumpontú világgépet, hogy valakit nemcsak személyes-életrajzi, de történelmi-társadalmi élmények is készíthetnek határozott eszmei-emberi állásfoglalásra. Művészi-emberi igazmondásról beszélve az önmagában szemlélt, elszigetelt én volt számára a mérték; az ösztönöknek: a spontaneitásnak lehetett csak őszintesége, a világ felé nyitott megismerő értelemnek, a tudatosságnak semmiképpen sem.

S hasonló egyoldalúság mutatkozott meg a modorosság értelmezésében is. Jól tudta Kosztolányi, hogy a művészi egyéniséghez hozzátartozik mindig egyfajta jellegzetes tónus, egyfajta modor. Az erős egyéniség ezért jó karikatúra- és paródiaalany: éllel kiugranak jellemvonásai. Mint Kosztolányi írta: „Minden költőben van egy modor, melyet magára öltött . . . Az, aki ír, szükségszerűen . . . azokat az érzéseit ismételteti, melyek parancsoló rögeszmékként kísértik, azokat a szavait visszahangozva, melyek meghatározzák őt, maga és mások előtt”.¹⁵¹ Adynál azonban ezt a jellegzetes modort „rosszízűnek” vélte. „Rettegünk attól – hangzott érvelése –, hogy visszatérnek kedvelt lemezei. Zörögve jönnek elénk: a Mák, a Holnap, a Tegnapi, a szent Élet, a bús Élet, az életes élet . . . Ez már nem is modor, hanem érzés és gondolat híján modorosság”.¹⁵² Az értetlenség forrását árulta el a Kosztolányitól idézett példa, a *holnap*-on és az *élet*-en való gúnyolódás: az időkategóriák használatában s a hangsúlyozott élethez való viszonyban érezte ott a modorosságot. Hatott a befogadói kontaktushíány.

Hiszen – metafizikai-vallásos vagy mélypszichológiai-freudista avagy egzisztencialista-nihilista beállítottságának megfelelően – hol a történelem felett, hol a történelem alatt, hol pedig a történelemtől kívül, de mindenképp történelemnélküliségben, a történelmi-társadalmi értelemben vett élet keretein túl gondolkodott minden individualista, izolációs világgép. S így gondolkodott Kosztolányi is. Érzéketlen volt a történelmi élmények hozta szenvedélyek és gondolatok iránt. Modorosságot érzett ott, hol ezek határozták meg az egyéniség színét, a művek tónusát. Esztétikai határázrá vált a másfajta világhézeti-eszmei beállítottság. S ez az értetlenség ott kísértett az egyik legfontosabb esztétikai alapkérdésben: a művészi funkció megítélésében is. Éles ellentétként kirajzolódott vitairatában a váteszi-néptribuni és a hedonisztikus-míves művészetfelfogás közti különbség. Szembenállt egymással az elkötelezettség és a l'art pour l'art.

Már a felvilágosodás korában, rögtön ahogy a művészet kikerült a vallás bűvköréből, megjelent az irodalomban ez a két eltérő művészi krédó. Széptani elvvé válva ott tükröződött benne egy mélyebb ellentét: kollektivizmus és individualizmus belső vitája, dichotómiája. Voltak gondolkodók, akik mint például Rousseau, a morál, a nevelés, az igaz és a jó gondolatával kapcsolták egybe a szépet. Messzire csengett az *Új Heloise*-ből Saint-Preux kiáltása: „Mit használnak itt Corneille tragédiái, mi köze van a párizsi népnek Pompeiushoz és Sartoriushoz?” *A használ* és a *nép* volt itt két lényegi kategória a művészet kapcsán is: a közösség érdeke. Ezzel állt szemben a kanti esztétika, mely a kellemtől s a

¹⁴⁸ I. h. 629.

¹⁴⁹ I. h. 230.

¹⁵⁰ I. h. 228–230.

¹⁵¹ I. h. 233–234.

¹⁵² I. h. 234.

jótól elválasztva, az érdeknélküliségben látta a szép titkát: tiszta formává tette a francia felvilágosítók tartalmi súlypontú esztétikáját. S a művészet többfunkciójúságát, a hedonisztikus-gyönyörködtető és a néptrübuni-nevelő funkció elválaszthatatlanságát tudva, látva is, ha inkább csupán hangsúlykérdésként, de végigkísérte ez az ellentét a művészetekről való újkori gondolkodást. Elég utalni az egyik oldalon Saint Simon, Petőfi, Tolsztoj, Majakovszkij, Sartre, a másik oldalon pedig Gautier, Baudelaire, Mallarmé, Wilde avagy Valéry ars poéticájára. S ott kísértett ez az ellentét Kosztolányi Ady-revizíós vitájában is. *Életes művészet – l'art pour l'art művészet* ellentétéként fogalmazódott meg a művészet funkciójáról vallott eltérő felfogás.

„Az írástudatlanok – írta Kosztolányi – egy költőt mindig az életkörülményei s a témái szerint ítélnék meg, nem pedig a belső mivolta vagyis a művészete, a formája alapján”. „Nem szeretik ők a betűt annyira – jegyezte meg rólok – hogy *önmagáért* szeretnék, hogy elfelejtenék azt, mit jelentenek a szavak, hanem mindenáron valami nekik hasznosat óhajtanak belőlük kihámozni”. Mindenfajta tartalmi jellegű – üzenetre, mondandóra néző – megközelítést elutasított ez a művészi hitvallás, mondván: „a költő csak a kifejezés művésze”, hisz „a kifejezés eredetisége által magasodik valaki költővé”. Az „írástudatlanok” álltak csak „mindig azzal elő – Kosztolányi szerint –, hogy csak az élet fontos”.¹⁵³ Mint Wilde esztétikájában, visszájára fordult a goethei szó: „az élet aranyfája” lett itt szürkévé.

A poétikai hitvallásként vállalt életidegenséget esztétikai gondolatává élve nem a tükrözés-, de a teremtésesztétika szabott itt törvényt. A valóság mélyebb megértése s alakítása helyett az lett a költő feladata, „hogy – mint Kosztolányi írta – a benne alaktalanul forrongó természeti erőket, melyeket értelemmel nem lehet megközelíteni, érzékletesen megformálja, mintegy létezőt megteremtve a megfoghatatlanból”.¹⁵⁴ Ady-nak éppen ezért szemére hányta ez a szemlélet, hogy tévesen értelmezve a művészi hivatást, „küldetést” érez; „küldetést”, „hogy ennek a földnek Messiása legyen”.¹⁵⁵ Kifogásolta az *élet* állandó kultuszát, kulcsszóként való visszatérését. Az elszigetelt én, a formát teremtő belső végtelen volt ebben a szemléletben egyedül fontos. S mindenekelőtt – mint az életesség legfőbb bizonyossága – a vádlottak padjára került a politikai költészet, a közéleti elkötelezettség. Egyértelműen azoknak a költőknek nevében beszélt Kosztolányi, akik – mint Kiss Ferenc megfogalmazta –: „elutasítják a szolgálat elvét s az elfogulatlan szemléletben fogant szép mű az eszményük”.¹⁵⁶ A népbribun helyett a művész-mesterember volt számára a cél. Mint felesége írta: „Legtöbbre becsülte a kézművest. Legkevesebbre a politikust”.¹⁵⁷

Művészet és politika

Az individuumpőzpontú etikákban – a sztoicizmustól kezdve a kierkegaardai, schopenhaueri pesszimizmuson át az egzisztencializmusig számos példa idézhető erre – mindig mereven elválik egymástól az individuális-interperszonális és a történelmi-társadalmi létezési tér. A társadalmi-történelmi kérdések kiszorulnak itt az etikai felelősség problémái közül. Lényegileg idegen marad így ettől az eszmekörtől az egyént s a társadalmi-történelmi mozgást egybekapcsoló cselekvésforma: a politika is. A fórumról, a közélet síkjáról, a történelemből egy másfajta létezési térbe, az örök emberinek nevezett privátszférába kerül a személyiség. S kiváltképp így volt ez Kosztolányinál, kit egy személyes ok – egy ráégetett, fájó szégyenbélyeg – is hajtott a szélsőségesen végletes politikaellenesség felé.

Mint a politikát nem komolyan vevő, esztéta lélek, mint annyi más társa 1919 előtt, egyaránt dolgozott a fiatal Kosztolányi a klerikális *Élet*-nek, a szabadkőműves *Világ*-nak, a szociáldemokrata *Népszavá*-nak, a polgári *Hét*-nek stb. Közömbös volt számára a pártszín. Mint ahogy (a *Husadik Század* 1912-es sajtóvitája tanúskodott róla) közömbös volt ez az akkori progresszív intellektuellek túlnyomó része számára is. Mint Kosztolányiné írta az emlékezéseiben: „Amikor megismerkedtünk a

¹⁵³I. h. 229., 223., 228., 237.

¹⁵⁴I. h. 228–229.

¹⁵⁵I. h. 228.

¹⁵⁶KISS Ferenc, i. m. 452.

¹⁵⁷KOSZTOLÁNYI Dezsőné, i. m. 293.

szabadjóműves *Világ* és a katolikus *Élet* munkatársa. Ezen akkoriban még csak eszébe sem jut senkinek sem csodálkozni".¹⁵⁸ A szekuritás kora megengedte ezt a lazaságot: a szabadon lebegő, el nem kötözött, játékos létet, az esztéta cinizmust.

Ezzel a művészlövésre valló politikai indifferentizmussal került be a fiatal író a forradalom s ellenforradalom kavargásába is. Ekkor azonban élet- s halálügy és egyben jellemkérdés lett már a politika; létkomolysága, egyéni sorsokat befolyásoló végzetes volta megmutatkozott. Kosztolányi azonban az esztéta művész képzelte fölényével s egykedvűségével élt tovább ekkor is. Úgy vélte, szabadon cikázhat, mint független szellem, a felejtő, változó, még oly ellentétes frontvonalak közt. Nem látott kivétlenül abban, hogy az egyik nap még az októberista Hatvány Lajos, a másikon pedig a kommunista népbiztos Pogány József baráti köréhez tartozott, s hogy néhány nappal később szerkesztette már az ellenforradalmi *Új Nemzedék*-ben az antiszemita Pardon-rovatot. A párthovatartozás, a napi hercehurca, a politikai harc, éppúgy mint az egész külső világ, egyszerűen nem volt számára fontos, hisz minden lényeges a szép híve számára csak a bensőben történt. Meggondolatlan tetteibe vitte így a személyiségorientált, esztéta életekre oly igen jellemző s a szekuritás korából, a hatalom védte bensőség időszejéből magával hozott apolitizmus, közéleti közöny. S mikor mindez jellemvaddá válna ellene fordult: politikától való irtózásként üledett le benne a belső morális kínpadravontság, a megszenvedett szégyenbélyeggel való lét.

A politikát hibáztatta a forradalom-ellenforradalom jellemcibáló szélviharait átélte Kosztolányi azért, amiért elsősorban, sőt: kizárólagosan az esztéta tartás apolitizmusát, társadalmi jellem iránti érdektelenségét lett volna indokolt kérdőre vonnia: Babbitól eltérően, aki a *Timár Virgil fájában* s a *Halálfiat*-ban végleg elvetett ekkor mindenfajta esztéta szkepszist, relativizmust, nem felülbírálat, de még következetesebbé, még elzárkózóbbá tette ő maga l'art pour l'art tartását. Mint *A véres költő*-ben az életigenlő Nérónak s az ezoterikus, életidegen Britannicusnak szembeállítására tanúskodott róla, – vállalt megoldásként – következetesebb esztétizmus lett az addigi wilde-i, életkacérkodó. Mint regénybeli mása, a halál előtti számvetést végző Seneca, úgy érezte ő is: nem lett volna szabad belekeverednie az emberek „hitvány, unalmas életharcába”, nem szabad, hogy a művész, a szellem embere a szennyező élet közelébe jusson. Tudatos, szilárd, kompromisszum nélküli elvé kristályosodott benne az esztéta életet addig inkább spontán apolitizmusára. Politikaellenesség lett az addigi politika iránti közöny.

„Az új idők tehermentesítettek bennünket. Megengedik, hogy csak a legfontosabbra irányítsuk figyelmünket. Azok, akik a költőkről, mint a nép vezéireiről, irányítóiról beszélnek, a 19. századbeli romantikus költőt látják maguk előtt s egy anakronizmust ünnepelnek” – írta Kosztolányi egyik nyilatkozatában nem sokkal az Ady-vita előtt.¹⁵⁹ Többször megismételve fejtette azt az *Írástudatlanok árulásá*-ban is kísértő gondolatot, hogy a huszadik század viszonyai között politika és művészet egybekapcsolása már nem igazolható. „Hiszen a politika manapság mindenütt mesterség lett és tudomány – írta –. Éppen ezért a politikai költészet pusztulóban is van. Egykor, mikor az élet még nem hasadt rétegekre a munkafelosztás elve szerint, a társadalmak régi szervezetlenségében, mikor a sajtó, vezércikk, kortesbeszéd, parlament nem szippantotta el minden mondanivalóját, még lehetett tárgya és értelme. Türtaiosz . . . azért megrázó, azért nem neveléses, mert van reménye arra, hogy szavának közvetlen hatása is lesz. A modern költőnek alig”.¹⁶⁰ A politikai költészet – fejtette tovább – vagy konkrét, ilyenkor „művészileg lapos és unalmas”, vagy elvont, s ilyenkor a költő „fráziscsépítővé, jelszavassá válik, afféle dörgedelmes néptribunna”, azaz: mindenképp művészetlenné.¹⁶¹

Élesen bírálta *Az írástudatlanok árulása* Adyt amiatt, hogy túlzottan összekötötte művészetét sorsát a politikával, hogy „a politikai küldetés . . . pózban” élt. Szemére hányta „a politikától való elkorcsosodását” hogy költészete nem művészi érdemek, de „politikai hűhó folytán került a köztudatba”, hogy „elsősorban mint politikai költő híres, emlegetett”, „vezérekedése csak társadalmi jellegű”. Hiszen – mint megjegyezte – irodalomként is „csak pártkörü förmedvények” jelentek meg róla, oly emberek foglalkoztak vele, akiknek – ahogy gúnyosan szemükre hányta – „az irodalom egyáltalán nem volt

¹⁵⁸ KOSZTOLÁNYI Dezsőné i. m. 185.

¹⁵⁹ SOMLYÓ Zoltán, *Négyszemközt Kosztolányival*. Literatúra, 1927. 9. sz. 307–309.

¹⁶⁰ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég* . . . 228.

¹⁶¹ Uo. 229.

fontos”.¹⁶² Hitelesítette az ily kitételekben megmutatkozó politikaellenességet egy, az egyéniség legmélyeibe bevilágító eszmesor: a történetfilozófiai, illetve antropológiai-ontológiai pesszimizmus érve. Ez volt Kosztolányinál Ady művészetével szemben a legfőbb ellenvetés. Elsősorban ezzel vélte igazolhatónak magát egy külső valóságtól elzárkózó, izolációs-individualista művészi világkép.

A vita kulcskérdése: a nembeliségtudat optimizmusa és az én-izoláltság pesszimizmusa

Válságot jelentett a személyiségközpontú világkép számára a század elején kezdődő általános válság: az imperializmus beköszöntő kora. Hisz az induló polgári világgal fonódott össze ez a világkép. A magántulajdonra épülő, társadalmi rend általános válságát tükrözve, a lenti osztálymelyek s a volt gyarmati népek forrongását látva, a túlfejlett, modern társadalmak lelki betegségét, az elidegenedés-érzetet észlelve, kezdetét vette a nagy hangulatváltás. Kétségbeesett én lett a polgári hőskor – a reneszánsz, a reformáció s a felvilágosodás – győztes, öntudatos énje. A kiteljesedett polgári válság egyben az individuum válságát is hozta.

Tüntek ekkor a személyiségnek rangot, méltóságot adó, hagyományos, szilárd értékorientációk, az én mellé rendelt, addig hitet adó, nagy, identifikációs eszmerendszerek. Azok a hitek, melyek biztosítva az éniidentitást, közösség nélkül is nagyobb egységbe fűzték az egyes. Kiteljesedett a történelem fölötti megoldást ígérő, kötő világképnek, a vallásnak krízise. Kiürült az ég, elveszett a transzcendencia. S válságba jutott a helyébe lépő emberöntudat is: a reneszánsz hajdani, utópiákat szülő emberreménye, a kálvini predestináció adta biztonság- s fontosság-tudat s nem utolsósorban a felvilágosodás távlatérzete, egyenes vonalú haladáshite. „Megcsúfolt ember” lett (ha más nem, a világháború élménye mélyre véste ezt) a comte-i *homme Dieux*, az Ady-féle „istenülő ember”. Minden támogató ideológiát veszítve talajvesztett lett így az egyes. Nem éltette többé az istenfia-érzet s a prométheuszi hittel együttjáró büszkeség, öntudat. Magára maradt mint természeti lény, biológiai korlátai közé bezárva: a betegség, a szenvedés, a halál, a szex, az öregség feloldhatatlan kérdőjelei közt. Aki nem tudott áttörni egy társadalomközpontú világképhez, s nem fellebbezett az egyes embertől a nembeli emberhez, az emberiséghez, szükségszerűen elsötétedett annak látóköre. Tragikus individualizmus lett a reneszánsz és a felvilágosodás forradalmi s a múlt századi pozitivizmus harmóniát sugárzó liberális individualizmusa. Egyetlen racionális, emberhez méltó világerzésnek a pesszimizmus tűnt. Primitivitást, nem gondolkodást jelző kategória lett az optimizmus szava. Behatolt a válság a létérzékelésbe.

Kosztolányi végigcsinálta a huszadik század meghasonlott intellektueljeinek ezt a tragikus világképhez elvivő útját, hangulatváltását. Mind az ontológia, mind az antropológia, mind a történetfilozófia, mind pedig a köznapi praxis viszonylatában pesszimizmus lett életérzésének s értékrendjének a meghatározója; a semmi uralma. Ady-kritikájának is ez jelentette legfőbb vonását.

Alkotórészeire bontva a forradalmár költő sajátos, tragikus optimizmusát, semmibe véve a művészi világkép érzelmi-gondolati összetettségét, ellentmondásosságát – a polifóniát – / azt bizonygatta *Az írástudatlanok árulását* író Kosztolányi, hogy Ady „pesszimizmusa . . . nem mély, csak külsődleges” s „alapjában egy felületes, könnyen hívó optimizmus lakozik benne”.¹⁶³ S leegyszerűsítve ilyképp a világképet, kivette belőle a gondolatiság árnyait jelző tragikumérzetet, szemére hányta a halott költőnek az ontológiai válságtudat-hiányt, a nem-gondolkodást, az illuzionizmust; azt, hogy nem meri „az élet tragikumát színről színre a maga nyersségében, a legnagyobb fényben szemlélni”, „nem meri tudomásul venni a könyörtelen, pogány természetet”, s az abban ott húzódó „rejtélyt”, „rémületet”. Optimizmusa, „eltakarja előle – ahogyan írta – mi igazán fontos, létünk változhatatlan siralmát”.¹⁶⁴

Az ontológiai pesszimizmus jegyében szólt ez a bíráló. Az a Kosztolányi állott mögötte, aki főleg az 1920-as évektől kezdve folyvást hangoztatta „a dolgok örök viszonylagosságát”, azt, hogy „az élet egyáltalán nem racionális”, hogy „nincs semmi törvény ezen a földön”, „céltalan, reménytelen az a

¹⁶² Uo. 229, 238, 229, 225, 223.

¹⁶³ Uo. 227.

¹⁶⁴ Uo. 228.

valami, amit ma életnek neveznek”¹⁶⁵ Az „idegen és örült” egézet látva¹⁶⁶ a halál volt számára az egyetlen valóság, annak nevében vetett meg minden társadalomban, történelemben – emberi nemben gondolkodó, bizó életet. „Engem igazán mindig csak egy dolog érdekelt: a halál” – vallotta feleségének. – „Nekem az egyetlen mondanivalóm, bármely kis tárgyat is sikerül megragadnom, az, hogy meghalok. Végtelenül lenézem azokat az írókat, akiknek más mondanivalójuk is van: társadalmi problémák, a férfi és nő viszonya, fajok harca stb. Émelyeg a gyomrom, hogyha korlátozottságukra gondolok”¹⁶⁷ A „végeesség halhatatlanságát”, az „élet él és élni akar” parancsát valló, tudó Ady¹⁶⁸ csak elbukhatott egy ilyen világkép mércéje előtt.

A „létünk változhatatlan siralmát” hirdető ontológiai pesszimizmushoz törvényszerűen hozzátartozott egy antropológiai sötéteklátás is: a bizalmatlanság az emberrel szemben. „Nem hiszünk többé az emberben, akinek napról napra láttuk feneketlen aljasságát” – írta Kosztolányi közvetlen a háború után s művei egyik alap gondolata lett ez a hitetlenség.¹⁶⁹ Meggyőződése volt, hogy nem szűnik meg soha „az ösztönök ördögi tánca”, mindig ugyanaz marad az ember. A mindig-et, a sohá-t legfőljebb olykor némi kérdőjeles remény pótolta. „Lehet, hogy az emberek majdan bölcsőbbek, irtalmasabbak lesznek – írta például egyik 1931-es cikkében – egyelőre azonban úgy nyüzsögnek a föld hátán, mint a férgek, s az élet zűrzavaros színjáték”¹⁷⁰ Bűne lett szemében Adynak az is, hogy mindezt másképp látta, hogy ott érezte az emberben „a küzdelmekkel megjavíthatót, a kitalált Isten irányába fejlődőt”¹⁷¹ Szemére hányta a halott költőnek, hogy nem veszi számba: „boldogtalan, szenvedésre és halálra rendelt” az emberi faj.¹⁷² A reménytelenség érvrendszerének volt tartozéka itt még a freudi gondolat is. Azt bizonyította, hogy nem a társadalmi, önmagát teremtő, de a változhatatlan, örök természeti ember, a biológiai én a lényegi bennünk. Ott rejlik az emberben mindig – ahogyan írta – „a természet minden sara, önzés, gyűlölet, harag”¹⁷³ Nincsen megváltás: örök a morális nyomorúság, öncsalás csupán az ember oromtermészete.

Ez az ontológiai és antropológiai sötéteklátás szükségszerűen hozta magával a történeti látás elsötétedését is: a negativizmus történetfilozófiáját. „Maga a történelem, a sivár esemény sor, lázalom, melynek nincs tanulsága vagy csak egy tanulsága van, hogy évszázadok során minden ismétlődik”¹⁷⁴ – fogalmazta meg Kosztolányi nem sokkal a forradalmak bukása után Madách ürügyén a maga Nietzsche-ről ihletett történetfilozófiáját, az „örök visszatérés” leverő gondolatát. Meggyőződése volt: „az emberiség tulajdonképpen egyik gödörből a másikba bukdacsol... a tragédiák szüntelen és gépies ismétlődéséből tevődik össze az ember igazi tragédiája”, „a lét orvoshatatlan sivársága”¹⁷⁵ Feltette gúnyosan a választ nem váró költői kérdést: „A vérben és örületben való bukdacsolást nevezik haladásnak?”¹⁷⁶ – S – mint felesége írta (éppúgy mint Ernst Jünger): „Happy end és progresszió ezt a két kifejezést gyűlölte legjobban”¹⁷⁷ Tragédiát volt hajlandó látni csupán a történelemben.

Szükségszerűen vétke lett Adynak egy ily világkép előtt, hogy másképp gondolkodott a történelemtől, hogy történetfilozófiai optimizmussal élt és nem pesszimizmussal, hogy nem hunyt ki soha költészetében az európai ember nagy céladója: a távlat tudata. Ott élt benne mindig, ha más nem, de egy távlatsejtelem. Sztochasztikusnak, alternativisztikusnak látatva bár, de továbbvitte mindig a haladáshitét. „Állandóan szölogatja a Holnapot – amint Kosztolányi gúnyosan írta –, mely szebb lesz, mint a

¹⁶⁵ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég... uő. Nyelv és lélek*. Bp. 1971. 97.; uő. *Színházi esték*. 2. köt. 1978. 561.; uo. 664.

¹⁶⁶ KOSZTOLÁNYI, *Kétségbeesés*. (vers).

¹⁶⁷ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, i. m. 20–22.

¹⁶⁸ ADY, *Új s új lovat; Intés az őrzőkhöz*.

¹⁶⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Színházi esték*. 1. köt. Bp. 1978. 519.

¹⁷⁰ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Sötét bújócaska*. Bp. 1974. 437.; uő. *Egy ég... 415*.

¹⁷¹ ADY Endre, *Összes prózai művei*. 11. köt. Bp. 1982. 99.

¹⁷² KOSZTOLÁNYI, *Egy ég... 227*.

¹⁷³ Uo. 230.

¹⁷⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Színházi esték*. 1. köt. Bp. 1978. 725.

¹⁷⁵ Uő. *Látjátok, feleim*. Bp. 1976. 201.

¹⁷⁶ Uő. *Színházi esték*. 2. köt. Bp. 1978. 519.

¹⁷⁷ KOSZTOLÁNYI Dezsőné, i. m. 293.

Ma vagy a rút Tegnap". „Abban . . . hisz – hányt szemére –, hogy évezredek lesújtó tapasztalata semmivé válik. Tehát, ha nem is 24 óra, de 240 nap vagy 2400 esztendő meglözza a végleges, örvendetes megoldást". Holott – mint írta – minden ma „hasonlít minden siralmas naphoz, mely a világ teremtése óta lepergett": nem változik semmi a történelemben.¹⁷⁸ Nincs haladás.

Egy negatív determinizmus jegyében, az élet lényegének az észszerűtlenségét, a schopenhaueri vak akaratot, az emberének pedig a rejtett vadságot, az örök emberi természetet véve, mint „kabalisztikus építményt", „keleti miszticizmust", „prófétáló kenetességet", „krisztuskodást" bírálta Kosztolányi Ady praxisgondolatát: tragikus színekkel aláfestett, de soha nem szűnő tetteoptimizmusát, a cselekvő élet igényét, a küzdésvállalást. „Gondolatvilágának főtengelye a messianizmus – írta megvetően –. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan, s az a hit, hogy valakinek, egy új megváltónak kell jönnie, s az majd mindent egy csapásra jóvátesz és rendbehoz". Kifogásolta, hogy „küldetést érez", hogy „harcol" és fajtaját ostorozza a jövő felé".¹⁷⁹ Az ő szemében hiábavalónak tűnt minden ily akarás.

Ez a polémia – a nihilérzeté, szemben a távlatreménnyel, az önfeladásé, szemben az önalakító emberségihittel – jelentette a Kosztolányi-féle Ady-revizió lényegi tartalmát. Ebben éleződött ki legteljesebben személyiségközpontú és társadalomközpontú világkép, individualizmus és kollektívizmus, énioláltság és nembeliségtudat ellentmondása, két huszadik századi eltérő tartás. A különféle etikai, személyiségfilozófiai, esztétikai ellentétek végső soron mind ide nyúltak vissza: ontológiai, antropológiai, történetfilozófiai s praxiselméleti pesszimizmus, illetve optimizmus ellentétének jelentették burkát. Nem utolsósorban ez érteti meg a felszabadulás utáni marxista kritika Kosztolányival szemben tanúsított fenntartásosságát. Az Ady-revizió, *Az írástudatlanok árulása* volt annak elsősorban az életre hívója. (Így tévedt az gyakran az életmű egészét, összetettségét, a személyiségközpontú világkép őrzött értékeit szem elől tévesztő egyoldalúságokba.) Nem Kosztolányinak szólt csak a kritika. Beleilleszkedett az egész huszadik századi értelmiségi gondolkodást átjáró vitába – individualizmus és közösségi gondolkodás értékrendjének s ettől elválaszthatatlanul elabszolutizált tragédiaérzet és távlatos élet, cselekvő élet és leszerelő élet kettősségének felelésébe.

István Király

CONCEPTION DU MONDE AVEC L'INDIVIDU AU CENTRE – CONCEPTION DU MONDE AVEC LA SOCIÉTÉ AU CENTRE

(Discussion autour de la révision d'Ady)

L'étude s'occupe de la discussion autour de la révision d'Ady, de la discussion littéraire la plus importante des années 1920 et ayant la plus grande répercussion, lancée en 1929 par l'article de Dezső Kosztolányi, intitulé *La trahison des illetés*. Elle analyse comment cette discussion, cet essai de contester la grandeur poétique d'Endre Ady est en connexion avec le changement de goût survenu dans la seconde moitié des années vingt: avec le tournant vers une lyrique objective et avec le mouvement spirituel qui lui servait d'arrière-plan idéologique, c'est-à-dire avec l'apparition des mouvements néolibéraux de la jeunesse.

En analysant le contenu de la discussion, l'étude souligne le contraste de la conception du monde ayant l'individu au centre et de celle ayant la société au centre. Kosztolányi a vu en Ady le représentant d'un modèle de conception du monde et de poétique étant en complète opposition avec le sien. Lui, il a contemplé l'existence humaine seulement sous l'axe de la personnalité, dans les dimensions du sort individuel; pour lui, la sociabilité d'Ady, la conception de l'existence dans l'évolution spécifique étaient étrangères. Et cette contraste de conception du monde s'est fait jour dans les questions d'art poétique et d'esthétique aussi. Là, il apparaît en tant que la différence de l'art pour l'art et de l'engagement d'une part, et de l'esthétique de la création et de celle du réfléchissement de l'autre. Cette discussion s'est intégrée dans une polémique pénétrant toute la pensée intellectuelle hongroise du XXe siècle, dans la réplique de l'ordre de valeur, de la conception du monde et de l'esthétique de l'individualisme et de la pensée communautaire.

¹⁷⁸ KOSZTOLÁNYI, *Egy ég . . .* 227.

¹⁷⁹ Uo. 227–228.